

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Γερασίμου Ἰ. Κονιδάρη, *Αἱ Μητροπόλεις καὶ Ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ «Τάξις» αὐτῶν*, Τομ. Α'. τευχ. 1. Διατριβὴ ἐπὶ διδασκαλίᾳ. Ἀθῆναι 1934.

Ἐν τῇ σειρᾷ τῆς συλλογῆς «*Texte und Forschungen zur Byzantinisch—Neugriechischen Philologie*» τοῦ ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ν. Βέη ἐκδιδόμενου ἀρίστου περιοδικοῦ «*Byzantinisch—Neugriechische Jahrbücher*» (Νο 13) δημοσιεύεται ἡ ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἐπιγραφὴν πραγματεία τοῦ κ. Γ. Κονιδάρη, ἥτις ἀποτελεῖ σπουδαίαν ἐπὶ τοῦ θέματος τῶν «*Τακτικῶν*» ἤτοι τῶν Ἀναγραφῶν τῶν Ἐπισκοπῶν ἔρευναν. Μετὰ προεισαγωγὴν ἐπὶ τῆς καθόλου ἀξίας τῶν «*Τακτικῶν*», ὡς πηγῆς τῆς Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας τῶν μέσων χρόνων τῆς Ἀνατολῆς, ποιεῖται λόγος περὶ τῶν διασωθέντων πρώτων «*Τακτικῶν*» τοῦ εἰς τὸν ἀγ. Ἐπιφάνιον Κύπρου ἀποδοθέντος («*Ἐκθεσις πρωτοκλησιῶν Πατριαρχῶν τε καὶ Μητροπολιτῶν*») καὶ τοῦ ἐν τῷ Παρισινῷ κώδικι 1555 Α' («*Τάξις προκαθηδρίας τῶν ὀσιωτάτων πατριαρχῶν, μητροπολιτῶν καὶ αὐτοκεφάλων*»). Ἀμφότεραι αἱ ἀναγραφαὶ αὐταὶ καὶ ἰδίᾳ ἢ πρώτη περιέχουσι, κατὰ τὸ πλεῖστον, πιστὴν εἰκόνα τῆς ἐκτάσεως καὶ δικαιοδοσίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὸν 7ον καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 8ου αἰῶνος. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἤρξαντο αἱ μεγάλαι ἀναστατώσεις τῆς Ἀνατολῆς διὰ τῶν συνεχῶν ἐπιδρομῶν τῶν Ἀβάρων, Ἀράβων, Σλαβῶν καὶ Βουλγάρων, συνεπαγόμεναι καὶ μεταβολὰς ἐν τῇ συνθέσει τῶν Ἐπισκοπῶν τοῦ Πατριαρχείου. Συντάσσονται δὲ τότε διάφοροι Ἀναγράφαί ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παλαιῶν, μὴ ἀντιπροσωπεύουσαι ὁμῶς τὴν πραγματικότητά. Τοῦτο δὲ ζητεῖ νὰ δείξῃ ὁ σ. ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐν τῷ εἰρημένῳ Παρισινῷ κώδικι Ἀναγραφῆς, ἔχων ὑπ' ἔψιν τοὺς τρόπους, καθ' οὓς ἠρέυνησεν αὐτὰς ὁ Η. Gelzer, ὅστις ἐξ ἀρχῆς ὑπέδειξε τὴν σημασίαν, ἣν ἔχουσι αἱ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ὑπογραφαὶ τῶν Ἐπισκόπων διὰ τὴν ἐξακριβωσιν τῶν ἐν τοῖς «*Τακτικοῖς*» παρεχομένων πληροφοριῶν. Ἐκτὸς τῶν Πρακτικῶν τῶν Συνόδων σπουδαία πηγὴ διὰ τὴν κριτικὴν μελέτην τῶν «*Τακτικῶν*» εἶναι αἱ πολιτικαὶ ἀναγραφαὶ τοῦ Ἱεροκλέους (στ. αἰῶν) καὶ Γεωργίου Κυπρίου (ἀρχαὶ τοῦ ζ'). καὶ αἱ ποικίλαι πληροφορίαι περὶ τῶν διαφόρων πόλεων, ὡς καὶ αἱ ἐπιγραφαί. Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ ἀνέκδοτον ἔτι ὕλικόν ὅπερ δύναται νὰ διαφωτίσῃ μεγάλως τὴν περὶ τὰ «*Τακτικὰ*» ἔρευναν.

Τὸ «*Τακτικόν*» τοῦ Παρισινοῦ Κώδικος ἐδημοσιεύθη ἐσχάτως ἐν τῇ «*Νέα Σιών*» Ἱεροσολύμων ὑπὸ τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου μετὰ σπουδαίων παρατηρήσεων, ἀλλ' εἶχον προηγηθεῖ ἐπ' αὐτοῦ ἐργασία τοῦ Carl de Boor καὶ Gelzer,

χωρίς νὰ καθορισθῆ εἰσέτι ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις τῆς συντάξεως αὐτοῦ. Ὁ σ. ἀναλαμβάνων τὴν ἐπανεξέτασιν τοῦ «Τακτικοῦ» ζητεῖ νὰ καθορίσῃ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν αὐτοῦ καὶ νὰ παραστήσῃ τὰς πρὸς αὐτὸ διαφορὰς τῶν «Τακτικῶν» τοῦ 9ου καὶ 10ου αἰῶνος. Ὁρθῶς δὲ χαρακτηρίζει τὴν ἐργασίαν του ὡς συγκριτικὴν εξέτασιν τῶν «Τακτικῶν» μὲ κέντρον τὴν ἀναγραφὴν τοῦ Παρισινοῦ κώδικος. Ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς συντάξεως τῆς ἀναγραφῆς ταύτης μετὰ τὴν ἐρευναν τῶν πηγῶν τῆς Ἀναγραφῆς καὶ τῆς γνησιότητος αὐτῆς, φρονεῖ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐξ αὐτῆς δεδομένων ὅτι συνετάχθη κατὰ τὰ ἔτη 733—746, συμφωνῶν πρὸς τὸν Gelzer καὶ E. Gerland ὅτι εἶναι Ἀναγραφὴ τῶν εἰκονοκλαστῶν. Σπουδαίως ποιεῖται ὁ σ. παρατηρήσεις προκειμένου περὶ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου, ἥτις ἀναγράφεται ὡς τρίτη Μητρόπολις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου. Φρονεῖ ὅτι πρὸς καιρὸν ἡ Ἐκκλησία Κύπρου ὑπετάχθη ὑπ' αὐτῶν, ἀλλὰ προσθέτει ὅτι τὸ αὐτοκέφαλον τυπικῶς διετηρεῖτο. Πρόκειται οὐχὶ περὶ καταργήσεως τοῦ αὐτοκεφάλου ἀλλὰ περὶ τῆς προσωρινῆς ρυθμίσεως τῶν τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου, ἥτις καθωρίσθη διὰ τοῦ 39ου κανόνος τῆς Πενθέκτης Συνόδου, ἐν ᾧ τὸ «Κωνσταντινουπόλεως» δέον ἀναμφισβόλως ν' ἀναγνωσθῆ «Κωνσταντιέων πόλεως». Περὶ τῶν Ἐπισκοπῶν τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου, περὶ ὧν ποιεῖται λόγον ὁ σ., ἐδημοσιεύσαμεν σχετικὴν πραγματείαν «Αἱ Ἐπισκοπαὶ τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου (Ἐπετηρὶς τοῦ Πανεπιστημίου 1917—18) Ἐν Ἀθήναις 1919.

Ἐπιερχόμενος εἰς τὴν ἐπὶ μέρους ἐρευναν τοῦ τακτικοῦ τοῦ Παρισινοῦ κώδικος ὁ σ. συγκρίνει τὰ ἐν αὐτῷ δεδομένα πρὸς τὰς ὑπογραφὰς τῶν Ἐπισκόπων τῆς Ζ' Οἴκουμ. Συνόδου, ἐξετάζει τὰ κατὰ τὴν προσθήκην τῶν Μητροπόλεων τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας, καθορίζει ἀσφαλῆστερον τὸ περιεχόμενον πολλῶν Ἐπαρχιῶν ὡς καὶ τὴν θέσιν Μητροπόλεων τινων, συνάγει ὀρθὰ συμπεράσματα ἐκ πολλῶν παρατηρήσεων καὶ ὑποδεικνύει τὸ δυνατόν τῆς ὑπάρξεως πολλῶν ἀμφισβητουμένων Μητροπόλεων, τέλος δὲ ἀναδημοσιεύει κριτικῶς τὸ κείμενον τοῦ «Τακτικοῦ» τοῦ Παρισινοῦ κώδικος. Οὕτω κατέστησε τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ ἐργασίαν ὁ κ. Κονιδάρης ἀξίαν πολλοῦ λόγου. Εἰδικώτερον ἐν τῷ κεφαλαίῳ περὶ τῶν «αὐτοκεφάλων» λεγομένων Ἀρχιεπισκοπῶν τηρεῖ ἀνεξάρτητον θέσιν ἔναντι τῶν γνώμων τοῦ Gelzer καὶ τοῦ Gerland, μὴ ἀποδεχόμενος ἐν πᾶσιν αὐτὰς καὶ ἀποδεικνύων δι' ἱστορικῶν δεδομένων τὴν ὀρθότητα τῶν ἰδίων γνώμων. Ἐλέγοντο δὲ «αὐτοκέφαλοι» Ἀρχιεπισκοπαὶ αἱ μὴ ἐξαρτώμεναι ἐκ Μητροπόλεων ἀλλ' ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατριαρχείου ΚΠόλεως. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ σημειοῦμεν ὅτι ἐν «Τακτικοῖς» τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας ἀναγράφονται «Μητροπολίται μεγάλοι» οἱ ἔχοντες ὑποκειμένους Ἐπισκόπους, «Μητροπολίται αὐτοκέφαλοι» οἱ μὴ ἔχοντες Ἐπισκόπους, ἀλλὰ καὶ μὴ ὑποκείμενοι εἰς Μητροπολίτας, «Ἀρχιεπίσκοποι Ἐπαρχιωταί» ἢ «Ἀρχιεπίσκοποι Σύγκελλοι», ἔχοντες τὴν αὐτὴν θέσιν οἷαν καὶ οἱ «αὐτοκέφαλοι» Μητροπολίται, «Ἀρχιεπίσκοποι ἢ Ἐπίσκοποι καὶ Σύγκελλοι λιτοὶ» (=μικροὶ) μὴ ὑποκείμενοι

εἰς Μητροπολίτας, «Ἐπίσκοποι» ὑποκείμενοι καὶ τέλος «Καθολικοί». Ἄλλ' ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ΚΠόλεως ὑπῆρχον μόνον Μητροπολίται, Ἀρχιεπίσκοποι «αὐτοκέφαλοι» καὶ Ἐπίσκοποι. Ὁ κ. Κονιδάρης παραθέτει πίνακας ἐξ ὧν ἐμφαίνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν Μητροπόλεων καὶ Ἀρχιεπισκοπῶν ἀπὸ τοῦ 8ου μέχρι τοῦ 8ου αἰῶνος, ὑποδεικνύει δὲ λεπτομερῶς τὰς κατὰ καιροὺς ἐπελθούσας μεταβολάς.

Προκειμένου περὶ τῶν Ἐπαρχιῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ὧν παραθέτει δ σ. τὴν ἐξέλιξιν τῆς τάξεως πρωτοκαθεδρίας, ἀπὸ τοῦ δ' μέχρι τοῦ ζ' αἰῶνος, ἐπιμελεστέρα ἔρευνα τῶν δεδομένων οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν Ἀναγραφῶν, ἀλλ' ἰδίως ἐκ τῶν ὑπογραφῶν τῶν Ἐπισκόπων ἐν τοῖς Πρακτικαῖς τῶν Συνόδων καὶ ἱστορικῶν μαρτυριῶν, ἀποδίδει τὰ ἐξῆς συμπεράσματα, ἅτινα παρεθέσαμεν καὶ ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδειᾳ (τομ. 10ος σ. 659). Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπετελεῖτο ἐκ 16'. Μητροπόλεων μίᾳς ἐν ἐκάστη τῶν Ἐπαρχιῶν, ἤτοι τῶν ὑποδιοικήσεων τοῦ Ἰλλυρικοῦ.

Μακεδονία πρώτη. α') Θεσσαλονίκη μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν Φιλίππων, Βερροίας, Δίου, Δοβήρου, Σερρών, Παρθικοπόλεως, Κασσανδρείας, Ἡρακλείας Λυγκιστίδος, Ἡρακλείας Σιντικῆς ἢ Στρομνοῦ, Ἀμφιπόλεως, Πέλλης, Ἐδέσσης, Θάσου, Λήμνου, Θεωρίνης (Θεωρίου).

Μακεδονία δευτέρα. β') Στόβων (ἐπὶ τῆς συμβολῆς τοῦ ποταμοῦ Ἐριγῶνος πρὸς τὸν Ἀξιόν) μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν: Βαργάλων, Ζαπάρων.

Θεσσαλία. γ') Λαρίσης μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν: Δημητριάδος, Γόμφων, Ἐχινάου, Φαρσάλου, Λαμίας, Τρίκκης, Μητροπόλεως, Ὑπάτων (Ὑπάτης), Θηβῶν Φθιώτιδος, Καισαρείας, Σκιάθου, Σκοπέλου.

Ἀχαΐα. δ') Κορίνθου, μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν: Ἀθηνῶν, Μεγάρων, Μαυρθῶνος, Θηβῶν, Τανάγρας, Θεσπιῶν, Κορωνείας, Ὀποῦντος Σκαρφείας, Ἐλατείας, Ναυπάκτου, Παλαιῶν Πατρῶν, Ἡλίδος, Μεγαλοπόλεως, Τεγέας, Μεσσήνης, Κυπαρισσίας, Λακεδαιμόνος, Ἀσσωποῦ, Μονεμβασίας, Ἄργους, Τροιζήνης, Σικυῶνος, Χαλκίδος, Καρύστου Πορθμοῦ, Ὀρεοῦ, Σικύρου, Αἰγίνης, Ζακύνθου, Κεφαλληνίας.

Κρήτη. ε') Ρορτόνης, μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν: Κνωσοῦ, Ἡρακλείου, Χερσονήσου, Ἀρκαδίας, Ἱεραπύδνης (Ἱεραπέτρας), Ἀπολλωνίας, Φοινίκης, Κυδωνίας, Κισάμου, Λάμπης, Σουβρίτου, Ἐλευθέρας, Καντανίας.

Παλαιὰ Ἠπειρος. στ') Νικόπολεως, μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν: Εὐβοίας, Δωδώνης, Φοιτικῆς, Ἀγχιασμοῦ (Ὀγχησμοῦ), Βουθῶ τοῦ Φοινίκης, Ἀδριανυπόλεως, Κερκύρας.

Νέα Ἠπειρος. σζ') Δυρραχίου, μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν: Σκάμπας, Βουλλίδος, Αἰθῶνος, Ἀμαντίας, Λυχνιδίου, Λίστρων.

Δακίαι (Πραϊθαλαΐας). η') Σκόδρας, μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν: Διοκλείας, Λίσσου, Δεκατέρας, Δριβάστου.

Δαρδανία. θ') Σκόπιων, μετὰ τῆς ἐπισκοπῆς Οὐλιπαιῶν.

Μυσίας πρώτης (ἄνω). ι') Βιμινάκτου, μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν: Σιγγιδῶνος, Μάργου, Ὀρρεομάργου (Ὀρθεμάργου).

Δακίαις μέσης. ια') Σερδικῆς, μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν: Ναϊσσοῦ, Ρεμεσιανῶν, Πανταλίας.

Δακίαις παροχθίαις. ιβ') Ἀκρωον (Aquae), μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν: Καστρομάριδος, Ρατιαρίας.

Ἐκτὸς τῶν δώδεκα τούτων μητροπόλεων τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ὑπῆρχε καὶ ἡ μητρόπολις Ρόδου τῆς «Ἐπαρχίας νήσων» ἢ «Νήσων Κυκλάδων», συμπεριλαμβάνουσα πάσας τὰς μὴ ὑπαγομένους διοικητικῶς ὑπὸ τὰς ἐπαρχίας καὶ ὑποδιοικήσεις τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἑλληνικὰς κῆσους.

Ἡ ἀνωτέρω ἐργασία τοῦ νεαροῦ ἐπιστήμονος κ. Κονιδάρη ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον μέρος εὐρυτέρας αὐτοῦ ἐπὶ τῶν Τακτικῶν ἐρεύνης, ἀξίας πολλῆς προσοχῆς. Δυστυχῶς ἐνῶ παρὰ τοῖς ξένοις ἀφθονοῦσιν ὡς περὶ τὰ «Τακτικά» ἐπιστημονικαὶ ἐργασίαι, παρ' ἡμῖν δὲν ἐξετιμῆθη εἰσέτι δεόντως ἡ μεγίστη σημασία τῶν «Τακτικῶν» ὡς πολυτιμοτάτης πηγῆς τῆς ἱστορίας τῶν μέσων χρόνων, εὐ μόνον τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς πολιτικῆς. Ἐκτὸς μιᾶς πραγματείας τοῦ Καθηγητοῦ Ν. Βέη, Γερμανιστῆ δημοσιευθείσης ἐν τῇ περιοδικῇ «Oriens Christianus» (1914) καὶ τινῶν ἡμετέρων πραγματειῶν, δὲν ἐμελετήθησαν μέχρι τοῦδε συστηματικῶς καὶ δι' εἰδικῶν ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν τὰ «Τακτικά». Πρῶτος ἐπιχειρεῖ νὰ πράξῃ τοῦτο ὁ κ. Κονιδάρης, ὅστις ἐκ τῆς ἀνωτέρω πραγματείας του καταφαίνεται ὅτι ἔχει πάντα τὰ ἐπιστημονικὰ ἐφόδια πρὸς ἐπιτυχῆ διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου τούτου, ἕπερ καὶ εὐχόμεθα.

† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

† I. A. Δόντου, *Ἡ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Κατηχητικὴ ἐπίκλην Σχολή, ἥτοι καινὴ τῶν περὶ αὐτῆς πηγῶν ἐπεξεργασία*, Ἀθήναι 1932.

Μετὰ πάροδον ἐξήκοντα καὶ πέντε ἔτων ἐτῶν, ἀφ' ὅτου ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Νικηφόρου Καλογερά (†1896) ἐδημοσιεύθη ἡ περὶ τῆς Κατηχητικῆς Σχολῆς Ἀλεξανδρείας πραγματεία, δημοσιεύεται νέα εἰδικὴ παρ' ἡμῖν πραγματεία ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Δόντου ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἐπιγραφὴν. Ὡς δὲ ἐν αὐτῇ δηλοῦται ὁ ἐλλογιμώτατος σ. ἀνέλαβε νὰ μελετήσῃ καὶ κρίνῃ τὰς περὶ τῆς Σχολῆς διασωθείσας πηγὰς. Τούτου ἕνεκα ἐν ἀρχῇ ἐξετάζει τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν τοῦ διασωθέντος ἐκ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Φιλίππου Σιδῆτου γνωστοῦ ἀποσπασματος, καταλήγων εἰς τὴν παντελῆ ἀπόρριψιν αὐτοῦ ὡς μὴ γνησίον καὶ ἱστορικῶς ἀνακριβοῦς. Εἰσερχόμενος δὲ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Σχολῆς, ἐν πρώτῳ μὲν κεφαλαίῳ ποιεῖται λόγον περὶ τῆς ὀνομασίας αὐτῆς, τῆς ἀφορμῆς τῆς ἰδρύσεως καὶ τοῦ ἰδρυτοῦ, περὶ τῆς προκοπῆς, ἀκμῆς καὶ διαλύσεως αὐτῆς. Ἐν δευτέρῳ κεφαλαίῳ πραγματεύεται περὶ τῆς διοικήσεως τῆς Σχολῆς, ἥτοι τοῦ οἴκου αὐτῆς, τῆς ἀνωτάτης αὐτῆς ἐποπτείας καὶ καταστάσεως τῶν διδασκάλων, τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν καὶ τῶν πρὸς ἀλλήλους σχέσεων, περὶ τῶν μαθητῶν, τῶν μαθημάτων, τῶν τάξεων καὶ τῶν ὥρων τῆς διδασκαλίας, ὡς καὶ τῶν διδάκτρων. Ἐν τρίτῳ κεφαλαίῳ ἀπαριθμεῖ τούτους διδασκάλους, παρέχων καὶ σύντομον ἐπισκόπῃσιν τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως αὐτῶν. Ἐν τῷ τετάρτῳ κεφαλαίῳ

ἐκτίθησι τὰ τοῦ σκοποῦ τῆς Σχολῆς, ἐν ἐπιμέτρῳ δὲ ἀπαριθμεῖ τινὰς τῶν ἐπιφανεστέρων μαθητῶν.

Ὁ σ. διὰ τῆς ἀνωτέρω οἰκονομίας τῆς διαπραγματεύσεως τῶν κατὰ τὴν περὶ ὧνυμον Σχολῆν τῆς Ἀλεξανδρείας, παρουσίασεν ἀρτίαν ἐπιστημονικὴν πραγματείαν, ἀξίαν πολλοῦ λόγου. Ἴσως παρέλκει τὸ περὶ τῶν Διδασκάλων τῆς Σχολῆς κεφάλαιον, διότι ἐν αὐτῷ ἐκτίθεται ἡ καθόλου δράσις αὐτῶν ἐνῶ ἔπρεπε νὰ γίνῃ λόγος μόνον περὶ τῆς σχετικῆς πρὸς τὴν Σχολὴν δράσεως. Ὁ σ. ἔχει ὑπ' ὄψιν πᾶσαν σχεδὸν τὴν φιλολογοίαν τοῦ ζητήματος, ἀλλὰ διέφυγεν αὐτὸν ἡ πραγματεία τοῦ F. Lehmann, Die Katechetenschule zu Alexandria Leipzig 1896, ἡ ἐν τῷ «Ἐκκλησιαστικῷ Φάρῳ» Ἀλεξανδρείας (IB. 193 ἐξ). μελέτη τοῦ Ρώσου Α. Διάκονωφ κατὰ μετάφρασιν τοῦ Καθηγητοῦ κ. Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, καὶ ἡ ἡμετέρα περὶ τοῦ Διονυσίου Ἀλεξανδρείας πραγματεία, ἐν ἣ ἱκανὸς γίνεται περὶ τῆς Σχολῆς λόγος. (Πρβλ. καὶ τὴν ἐσχάτως ἐκδοθεῖσαν Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, σ. 68 ἐξ).

Ἡ παντελής ἀπορριψίς τοῦ λειψάνου ἐκ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Φιλίππου Νιδήτου, δὲν δικαιολογεῖται, διότι τοῦτο δὲν διεσώθη μὲν ἀκέραιον ἐπαναλαμβάνεται δ' ἐν τέλει τοῦ λειψάνου συγκεχυμένως, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀβάσιμον. Βεβαίως ὁ Ἀθηναγόρας δὲν ἐχρημάτισε Διδάσκαλος τῆς Σχολῆς, ἀλλ' ἀναγράφονται ἐν τῷ λειψάνῳ οἱ λοιποὶ χρηματίσαντες Διδάσκαλοι, ἡ δὲ περὶ Ρόδωνος πληροφορία δὲν φαίνεται ἀνακριβής. Ὁ σ. ἀπορρίπτει ὡσαύτως τὴν περὶ Μάρκου τοῦ Ἐθαγγελιστοῦ ὡς Ἰδρυτοῦ τῆς Σχολῆς παράδοσιν, ἀλλὰ δι' ὅσων ὁ ἴδιος λέγει μᾶλλον ἐπινοεῖ τὴν γνώμην καθ' ἣν ἡ Σχολὴ αὕτη σχετῆς τὴν ἀρχὴν αὐτῆς πολὺ πρὸς τοῦ 6' αἰῶνος, Ἰδρυθεῖσα διὰ πρακτικοῦς σκοποῦς, καθ' ὃν τρόπον Ἰδρύνοντο καὶ ἄλλαχοῦ Σχολαὶ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν «Διατριβῶν» τῶν ἐλλήνων φιλοσόφων. Ἐντεῦθεν ἡ ὀνομασία «Διατριβὴ τῶν ἱερῶν μαθημάτων», «Διατριβὴ κατηχήσεως». Εἰς τὰς Σχολὰς ταύτας ὁ Ἐπίσκοπος ἢ τις τῶν λογίων χριστιανῶν συναθροίζων τοὺς κατηγουμένους ἐδίδασκε. Ταυτὴ τις στοιχειώδης Σχολὴ κατ' ἀρχὰς ἦτο καὶ ἡ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἥτις τελευτῶντος τοῦ 6' αἰῶνος προήχθη αἴφνης εἰς μεγάλην ἀκμὴν διὰ τοῦ Διδασκάλου Πανταίνου. Ἡ στοιχειώδης ἐκείνη Κατηχητικὴ Σχολὴ τῶν πρώτων ἡμερῶν προσέλαβε καὶ ἀνώτερον θεολογικὸν τμήμα ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Πανταίνου, ὅστις διὰ τὸ κατώτερον τμήμα τῆς στοιχειώδους κατηχήσεως ἴσως δὲ καὶ τῶν «ἐγκυκλίων μαθημάτων», προσέλαβε βοηθὸν τὸν Κλήμεντα. Εἰς τὸ ἀνώτερον θεολογικὸν τμήμα εἰσῆχθη καὶ ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τοῦ Πανταίνου, ὡς μαρτυρεῖ ὁ δεῦτερος διάδοχος αὐτοῦ ὁ Μέγας Ὁριγένης. Ἡ ἀκμὴ τῆς Σχολῆς κατὰ τὴν πρώτην περίοδον αὐτῆς διήρκησεν ἐπὶ 22 ἔτη περίπου (180—202). Διαλυθεῖσα δὲ ἡ Σχολὴ τῷ 202, ἔνεκα τοῦ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας διωγμοῦ, ἐπανιδρύθη τῷ 211, ἐξηκολούθησε δ' ἐργαζομένη ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα αἰῶνας. Ἡ γνώμη τινῶν, ἣν ἀποδέχεται καὶ ὁ σ. καθ' ἣν καὶ ὁ αἰρεσιάρχης Ἄρειος ἐχρημάτισε Διδάσκαλος καὶ προϊστάμενος τῆς Σχολῆς στερεῖ-

ταί οἰασθῆποτε ἱστορικῆς βίωσις. Ὀφείλεται εἰς ἀδέσποτον τινα καὶ ἀμάρτυρον πληροφορίαν τοῦ Πατρικίου Ἀραρσίου. Κατὰ τὰς πληροφορίες τῶν δοκίμων ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν ὁ Ἄρειος ἦτο «τῶν μὲν καταλόγῳ τῶν πρεσβυτέρων ἐντεταγμένος, τὴν δὲ τῶν θεῶν Γραφῶν πεπιστευμένος ἐξήγησιν» ἀλλ' ἡ τελευταία αὐτῆ ἐκφρασις δὲν σημαίνει ὅτι ὁ Ἄρειος ἐδίδασκεν ἐν τῇ Σχολῇ, ὡς ἄλλως τε καὶ ὁ σ. ἐσημείωσε (σ. 83. 90). Εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ κηρύττειν τὸν θεῖον λόγον ἐν τῷ ἐν ᾧ ἦτο τεταγμένος ναῶ τῆς Ἀλεξανδρείας. Τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ σ. ὅτι τὸ σχίσμα τοῦ Μελετίου. (γράφε: Μελετίου) Λυκουπόλεως «τροφὴν ἔσχε» τὰς περὶ τοῦ β. Προσώπου τῆς Ἁγίας Τριάδος ἀρειανικῆς ἔριδας, δὲν εἶναι ἀκριβές, διότι τὸ Μελετιανὸν σχίσμα ἤρξατο πολὺ πρὶν ἢ ἐμφανισθῆ ἡ ἔρις, ἡ δὲ Κατηχητικὴ Σχολὴ δὲν ἔπαθεν ἐκ τοῦ μὴ χρηματίσαντος προϊσταμένου αὐτῆς Ἄρειου, διευθυνομένη τότε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπὸ τοῦ Μακαρίου τοῦ «πολιτικοῦ» τοῦ προκατόχου τοῦ Διδύμου, τοῦ προστάτης τῆς Σχολῆς κατὰ τὰ ἔτη 345—395. Τὸν Δίδυμον διεδέχθη φαίνεται ὁ Ρόδων, τὸ δὲ περὶ αὐτοῦ λεγόμενον ἐν τῷ ἀποσπάσματι τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Σιδῆτου ἐκληπτέον ἐν ταύτῃ τῇ ἐννοίᾳ ὅτι ὁ Ρόδων μετέμεινε εἰς Σίδην οὐχὶ τὴν Σχολὴν, ἀλλὰ τὴν διδασκαλικὴν αὐτοῦ δρᾶσιν. Μετὰ τοῦτο ἡ Σχολὴ ἐπὶ μικρὸν λειτουργήσασα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ ε. αἰῶνος διελύθη καὶ ἕνεκα τῶν ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας ἰδίως ἐκ τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, καὶ ἕνεκα τῆς ἀναδείξεως τῆς Σχολῆς ΚΠόλεως.

Προκειμένου δὲ λόγου περὶ τοῦ προγράμματος τῶν μαθημάτων τῆς Σχολῆς τῆς Ἀλεξανδρείας κατὰ πάσας τὰς ἐνδείξεις, ἃς θαυσιμῶς προσήγαγε καὶ ὁ σ. (σελ. 35 ἔξ), τοῦτο περιελάμβανε τὰ ἑξῆς:

- α) Ἐγκύκλια μαθήματα (προπαιδεῖα)
- β) Φιλοσοφία
- γ) Σοφία (θεολογία)

Τὰ Ἐγκύκλια μαθήματα ἦσαν προπαιδεῖα οὐ μόνον διὰ τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς θεολογίας, βοηθητικὰ πρὸς ἀναζήτησιν τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας. Καὶ προετοιμάτο μὲν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς φιλοσοφίας ὁ Πλάτων, ἀλλ' ἐπεκράτει μᾶλλον τὸ ἐκλεκτικὸν σύστημα («σύμπαν τὸ ἐκλεκτικὸν φιλοσοφίας»). Ἀπεκλείοντο μόνον τὰ συγγράμματα τῶν φιλοσόφων ἐκείνων, οἵτινες ἤρουντο τὸ θεῖον καὶ τὴν Πρόνοιαν. Ὁ σ. τῆς ἀνωτέρω πραγματείας φρονεῖ ὅτι ἡ Σχολὴ ἐπεδίωκε δύο σκοπούς, τὸν πρακτικὸν τῆς κατηχήσεως καὶ τὸν ἐπιστημονικόν, διαφωνεῖ δὲ πρὸς τοὺς δεξιάζοντας ὅτι ὁ ἐπιστημονικὸς σκοπὸς πρόσθετος ἤραδύτερον. Ὑπολαμβάνει ὅτι ἀνέκαθεν ἡ Σχολὴ ἐπεδίωκεν ἀμφοτέρους τοὺς σκοπούς. Ἄλλ' εἶναι προφανές ὅτι ὁ δεῦτερος σκοπὸς τῆς Σχολῆς ὀφείλεται εἰς τοὺς μεγάλους καὶ ἐπιφανεστάτους Διδασκάλους τῆς Σχολῆς, ἀναγκασθέντας ν' ἐντεπεξέλθωσι κατὰ τῶν Γνωστικῶν καὶ ἄλλων πολεμίων τῆς Ἐκκλησίας.

Δημητρίου Σισιλιάνου, "Ἕλληνες Ἀγιογράφοι μετὰ τὴν Ἀλωσιν, Ἀθήναι τύποις Πυρσοῦ 1935, σελ. 240.

Ὁ ζωγράφος Φιλόθεος Σκούφος καὶ ὁ Ἱερομόναχος Σεραφεῖμ Ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου.

Ἐξεδόθη ἑναγχος μὲ ἐξαιρετικὴν καλλιτεχνικὴν ἐμφάνισιν περισπούδαστον ἔργον περιλαμβάνον τοὺς μετὰ τὴν Ἀλωσιν τῆς Βασιλευούσης ἀκμάσαντας Ἕλληνας ἀγιογράφους εἰς διαφόρους τόπους ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Εὐρώπῃ. Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ὁ συγγραφεὺς ἀναπτύσσει ὅτι κατὰ τὴν μακραίωνα δουλείαν ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ἠκολούθησεν ἄνευ καινοτομιῶν τὴν βυζαντινὴν τέχνην τῆς ὁποίας ἐγένετο συνέχεια καὶ τέρμα καὶ μεθ' ἧς ἐν ὅλον ἀποτελεῖ. Ἡ τέχνη αὕτη μετὰ τὴν ἄλωσιν μέχρι τινὸς ἠγνοεῖτο καὶ δι' αὐτὸ κατεκρίθη παρὰ πολλῶν μὴ προσηκόντως μέχρι τινὸς ἐρευνηθεῖσα. Ἄλλ' ἡ τέχνη αὕτη δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἶναι ἐπανάληψις αὐτουσίῳ βυζαντινῶν ὑποδειγμάτων, διότι ἐδημιούργησε σχεδὸν ἀγνώστους εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην τοὺς ἡρωϊκοὺς ἐπίπλους ἀγίους, τὴν αὐστηρὰν ἀσκητικὴν μορφήν, τὴν μητρικὴν θλίψιν καὶ τὰς ἄλλας ζωγραφικὰς ἀρετὰς ἃς περιγράφει ὁ συγγραφεὺς. Κατόπιν περιγράφεται δι' ὀλίγων ἡ ζωγραφικὴ τῶν Ἰουστινιανείων χρόνων λείψανα τῆς ὁποίας ὀλίγα περισώθησαν ἐν τοῖς ναοῖς τῆς Ραβέννας καὶ ἐν Θεσσαλονικίῃ, τῶν Μακεδόνων καὶ Κομνηνῶν ὡς αἱ Μοναὶ Δαφνίου καὶ Ὅσιου Λουκά, τῶν Παλαιολόγων ὡς εἶναι αἱ τοῦ Μιστρά.

Κατόπιν ὁ συγγραφεὺς εἰσέρχεται εἰς τὴν μετὰ τὴν ἄλωσιν περίοδον, ἣν ὁ Gabr. Millet διήρῃσεν εἰς δύο σχολὰς, τὴν Μακεδονικὴν καὶ καὶ Κρητικὴν. Καὶ ἡ μὲν πρώτη θεωρεῖται ἡ ἐν Θεσσαλονικίῃ ἀναπτυχθεῖσα ἡς τελευταῖος ἐκπρόσωπος εἶναι ὁ τοιχογράφος τοῦ Πρωτάτου τῶν Καρυῶν τοῦ Ἁγίου ἕρους Μανουὴλ Πανσέληνος. Ἡ δὲ δευτέρα ἦν Κρήτες ἐδημιούργησαν ἠμάσαν ἐν Κρήτῃ Ἐπτανήσῳ Ἀρχιεπίσκοποι καὶ Βενετία, ἡς χαρακτηριστικὸς ἀντιπρόσωπος εἶναι ὁ ἐν τῇ Δύσει ἀκμάσας Ἀνδρέας Ρίτζος ὁ Κρήτης, σύγχρονος ἴσως ἢ ὀλίγον παλαιότερος τοῦ μεγάλου Ἑλληνοζωγράφου Κυριάκου Θεοτοκοπούλου ἢ Δομήνιου Θεοτοκοπούλου τοῦ Κρητὸς τοῦ προσεπηλεγμένου Greco.

Κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν οἱ ζωγράφοι δὲν ὑπέγραφον τὰ ἔργα τῶν ἵνα μὴ σεβασμῶ ἐνεκεν θέτουσαν τὰ ἴδια ὀνόματα παρὰ τὰ θεῖα ὑποτιπώματα. Τοῦτο δὲ καὶ μεταγενεστέρως ἔπραττον οἱ τοιχογράφοι, ὡς ἐν Μιστρά εἰς ὅλον τὸ πέλαγος τῆς τοιχογραφίας, καὶ ἐν Καρυαῖς τοῦ Ἁγίου Ὅρους οὐδαμῶς μνεῖα ὀνόματος τοιχογράφου ἀναφαίνεται. Αἱ ὑπογραφαὶ καὶ χρονολογίαι ἀρχοῦνται ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνος ὡς κανὼν πλέον, αἱ χρονολογίαι ἀρχικῶς ἀπὸ κοσμογονίας διὰ γραμμάτων, κατόπιν ἀπὸ Χριστοῦ διὰ γραμμάτων καὶ ἀριθμῶν. Τὸ ὅλον ἔργον τοῦ ὁ συγγραφεὺς διαιρεῖ εἰς τέσσαρας περιόδους ἀπὸ τοῦ 1550 μέχρι τοῦ 1750 ἀνευρίσκων κατὰ τὰς περιόδους ταύτας δράσαντας 250 τεχνίτας. Κέντρα τῆς τέχνης ἦσαν ὁ Μιστράς, ἡ Κρήτη, τὸ Ἁγιον Ὅρος, ἡ Ἐπτανήσος, τὸ Ναύπλιον καὶ ἄλλα μικρότερα.

Τῶν ζωγράφων τούτων ὁ συγγραφεὺς, πλὴν τῶν βιογραφικῶν πλη-

ροφοριῶν ἀναφέρει ἐκάστου τὰ σωζόμενα ἔργα, περιγράφων αὐτὰ ὅσον ἔνεστι λεπτομερῶς καὶ ποῦ ἕκαστον εὑρίσκεται σήμερον. Ἐξ ἔλου δὲ τοῦ πλήθους τούτου τῶν ζωγράφων ὁ συγγραφεὺς διακρίνει κατὰ τὰς τέσσαρας περιόδους τινὰς ὡς ἑξῆς. Τῆς πρώτης περιόδου (1570—1620) ἀριστεῖς εἰσὶν, οἱ Μιχ. Δαμασκηνός, Ἐμ. Τζανφουρνάρης, Γ. Κλόντζας, Ἐμ. Λαμπάρδος, Πέτρος Λαμπάρδος. Τῆς δευτέρας περιόδου (1635—1685) οἱ Ἡλ. Μόσκος, Ἐμ. Τζάνες, Βίκτωρ Ἱερεὺς, Φιλόθεος Σκουφος. Τῆς τρίτης περιόδου (1685—1720) Στέφ. Τζανναρόλας, Ἰω. Μόσκος, Κων. Κονταρίνης. Τῆς τετάρτης περιόδου (1720—1750) οἱ Νικ. Καλλέργης, Γεώργ. Χρυσολωρᾶς. Ὁ συγγραφεὺς δὲν ἀναφέρει τὸν Θεοτοκόπουλον ὡς ἀσπασθέντα τὸν δυτικὸν τρόπον, τὸν δὲ Πανσέληνον ὡς μὴ υπογραφόμενον ἐν τῷ ἔργῳ του, ἐξ οὗ καὶ ὑπόνοιαι διευτυπώθησαν ἄλλοτε ὅτι πρόκειται περὶ ζωγράφου ἀνυπάρχτου.

Τοιοῦτον εἶναι τὸ ἔργον τοῦ κ. Δημ. Σισιλιάνου ὅστις δὲν εἶναι ζωγράφος, ἀλλὰ διακεκριμένος διπλωμάτης καὶ ἐραστὴς τῆς Βυζαντινῆς τέχνης καὶ θαυδῆς μελετητῆς κατέχων καὶ ὁ ἴδιος συλλογὴν Ἁγιογραφικῶν ἐπισημῶν ζωγράφων. Εἰς τὸ κείμενον αἱ παραπομπαὶ του εἶναι ἑλλιπεῖς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν πίνακα τῶν συγγραμμάτων τῆς βιβλιογραφίας ὃν παραθέτει ἐν τέλει, δὲν ἀναγράφονται λεπτομερῶς, παραλείπεται ὁ τόπος τῆς ἐκδόσεως καὶ ἐνιαχοῦ καὶ ὁ χρόνος. Τοῦ Daniel Quinn Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐν τῇ Πινδικῇ χώρᾳ ὡς ἀπλῶς ἀναφέρεται, αὐταὶ ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἀρμονία» Ἀθηνῶν (1902 σελ. 62). Ναὸς Ἁγίου Ἀντωνίου ἐν Καλάμαις (σελ. 237) δὲν ὑπῆρχε ποτὲ σήμερον δὲ δὲν ὑπάρχει ἀτυχῶς οὔτε ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Ἰταπαντῆς τοῦ ζωγράφου Ἰω. Τζῆν δὲν ἴθι εἶναι· οἱ Ἰωακείμ καὶ Ἄννα ἀλλ' ἢ προφῆτις Ἄννα. Ὁ ζωγράφος Θεοφάνης μοναχὸς ἀναγράφεται ὡς ἔχων βοηθὸν τὸν υἱόν του ἐν Μετεώροις (σελ. 91), ἴσως ἐν χηρείᾳ τελῶν ἐγένετο Μοναχός. Δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι Διονύσιος ὁ ἐκ Φουρνᾶ (σελ. 77), ὁ περιλάλητος τῆς Ἑρμηνείας τῶν ζωγράφων συγγραφεὺς, εἶναι ὁ ἐκδώσας συμπεπληρωμένην ὑπ' αὐτοῦ τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ Ἁγίου Σεραφεῖμ Ἀρχιεπισκόπου Φαναρίου (ἐνετίθειν 1745) Διονύσιος Ἱερομόναχος Χαλκαῦς ὁ ἐκ Φουρνᾶ. (Ἴδε τὴν ἐμὴν μελέτην προλεγόμενα ἀκολουθίας Ἁγίου Σεραφεῖμ, Ἀθῆναι 1931, Μ. Τεθεὼν Ἄθως σ. 211, 239). Μεταξὺ τῶν ἔργων τοῦ ζωγράφου Ἀγγέλου Κρητῶς (1604) ἀναγράφεται καὶ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Φανουρίου (σελ. 48). Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὑπῆρχον ἀμφισβολαὶ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Ἁγίου Φανουρίου οὗ ἀγνοεῖται ἡ καταγωγὴ, ὁ χρόνος τοῦ μαρτυρίου καὶ πᾶσα ἄλλη λεπτομέρεια, καὶ ἡ Ἐκκλησία μᾶλλον ὡς ἀνύπαρκτον τὸν ἐθεώρει, δὲν ἐγένοντο δὲ καὶ ἐπίσημα ἐγκαίρῃα Ναῶν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Φανουρίου. Ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Τρίκκης καὶ Σταγῶν κ. Πολύκαρπος πρῶτος ἀνεκάλυψεν ὅτι ἐν Μετεώροις ὑπάρχει τοιχογραφία ἴσως τοῦ 16ου αἰῶνος ἐξ οὗ δηλοῦται ἡ ὑπαρξὶς τοῦ Ἁγίου. Ἐσχάτως δὲ καὶ ὁ διευθυντὴς τοῦ τμήματος τῶν Καλῶν τεχνῶν ἐν τῷ Ἰπουργεῖῳ Θρησκευμάτων κ. Ν. Καλογερόπουλος ἀνεκάλυψε τοιχογραφίαν τοῦ Ἁγίου ἐν Κρήτῃ ἀρχῶν

τοῦ 15ου αἰῶνος (ἴδε Ἐκκλησι. Τύπος Ἀθηνῶν 4 Σεπτ. 1935), ἑτέρα δὲ ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως καὶ παλαιότητος τοῦ Ἁγίου εἶναι ἡ παροῦσα, ὅστις Ἁγιος εἶναι λίαν λαοφιλῆς παρ' ἡμῖν ἐν Ρόδῳ τὸ πρῶτον γνωσθεῖς. Περὶ τῆς παραστάσεως τῆς Ἁγίας Τριάδος δι' Ἀγγέλων καὶ διὰ προσώπων (ἴδε καὶ τὴν ἐμὴν μελέτην Ἡ Εἰκονογραφία τῆς Ἁγίας Τριάδος, Ἀθήναι 1933).

II

Εἰς τὴν σειρὰν τῶν σωζομένων ἔργων τοῦ ζωγράφου Φιλοθέου Ἱερομονάχου Σκούφου ὅστις κατὰ τὸν συγγραφέα (σελ. 196) εἶναι εἰς τῶν πέντε μεγάλων ἀγιογράφων τῶν μέσων τοῦ 17ου αἰῶνος οὐτινος ἀναγράφει δέκα σωζόμενα ἔργα, δὲν ἀναγράφεται ἡ φορητὴ ἐν τῇ ἐμῇ συλλογῇ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Σεραφεῖμ Ἀρχιεπισκόπου Φαναρίου, ἣν ἠγόρασα ἀπὸ ἀρχαιοπώλην τῶν Ἀθηνῶν ἀντὶ δρ. 4.000 καθ' ὑπόδειξιν τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Τρίκκης κ. Πολυκάρπου. Ἡ εἰκὼν εἶναι 40×55 καὶ ἀναγράφει: «χειρ Φιλοθέου Ἱερομονάχου Σκούφου ἀχξδ». Ὁ Ἱερομάρτυς Σεραφεῖμ εἶναι μὲ δλόκληρον τὴν Ἀρχιερατικὴν στολὴν ἐνθροισμένος, πέριξ δὲ εἰς 13 μικροῦς πίνακας ἱστορεῖται τὸ μαρτυρολόγιον τοῦ Ἁγίου ὅπερ εἶναι πολυπρόσωπον, ἐκάστη δὲ πινακίς ἀναγράφη μὲ βυζαντινὰ γράμματα τὴν ὑπόθεσιν τοῦ μαρτυρίου. Διακρίνεται ὁ ζωγράφος ἐν τῇ μικρογραφίᾳ τῶν ἱστορουμένων προσώπων ἅτινα εἶναι ἀριστουργήματα, ὡς καὶ εἰς τὰς τουρκικὰς ἀμφιέσεις εἰς τὰ ἱστορούμενα κάστρα πύργους, γεφύρας, τεμένη. Ἄνωθεν τοῦ ἐνθροισμένου Ἱερομάρτυρος, δεξιὰ μὲν παρίσταται ὁ Σωτὴρ κρατῶν ἐν τῇ ἀριστερᾷ τὴν Βίβλον καὶ εὐλογῶν τὸν Ἅγιον διὰ τῆς δεξιᾶς ἐν μέσῳ νεφελῶν ὑπὸ τριῶν Ἀγγέλων περιστοιχοῦμενος, ἐν ᾧ ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἁγίου ἕτερος Ἄγγελος κρατεῖ στέφανον ἐκ ῥόδων διὰ τῆς ἀριστερᾶς διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς ἄνθος ὅπερ ἔχει φθαρεῖ. Ἡ ἐπιρροή τῆς Κρητικῆς τέχνης εἶναι ἔκδηλος καὶ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἁγίου καὶ εἰς τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ στέφανου ξένης πρὸς τὴν βυζαντινὴν τέχνην (περὶ Φιλοθέου Σκούφου ἴδε καὶ Ν. Δ. Καλογεροπούλου Μεταβυζαντινὴ τέχνη Ἀθήναι 1926 σελ. 88).

Κατὰ σύμπτωσιν τὴν ἰδίαν ἐποχὴν εὗρον ἐν ἑτέρῳ παλαιοπωλείῳ τῶν Ἀθηνῶν παλαιὸν cliché τοῦ Ἁγίου Σεραφεῖμ μεγέθους 60×80 μὲ τὴν ἰδίαν τεχνοτροπίαν ἐνθροισμένον τὸν Ἅγιον μὲ πλήρη τὴν Ἀρχιερατικὴν στολὴν πέριξ δὲ ὑπάρχουν 16 πινακίδια μὲ τὸ μαρτυρολόγιον τοῦ Ἁγίου ἐνεπίγραφα, κάτωθεν δὲ φέρει ἐπιγραφὴν 1817 ἐν Βενετίᾳ. Ἡ τέχνη εἶναι λίαν λεπτὴ καὶ πολὺ ἀνωτέρα τῆς σημερινῆς ἀκμαζούσης τοιαύτης, αἱ παραστάσεις δὲ τοῦ μαρτυρολογίου εἶναι παρεμφερεῖς μὲ τὰς παραστάσεις τῆς εἰκόνης τοῦ Σκούφου οὐχὶ ὅμως μὲ τὴν αὐτὴν σειρὰν. Τὸ πρόσωπον τοῦ Ἁγίου εἶναι περίπου ὅμοιον μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Σκούφου, μὲ τὴν διαφοράν ὅτι εἰς τὸ cliché τὸ γένειον εἶναι ἄστρογχοειδὲς καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς φθάνουν ἔμπροσθεν κάτωθεν τῶν ὤμων, ὅπερ δὲν συμβαίνει εἰς τὴν εἰκόνα. Τοῦτο ἠγόρασα ἀντὶ 800 δραχμῶν.

III

Ἡ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Σεραφεῖμ τοῦ Φιλοθέου Σκουφου, λυεῖ ἓνα σοβαρὸν ἐπίμαχον ζήτημα ὅσον ἀφορᾷ τὸν Ἱερομάρτυρα Σεραφεῖμ.

Ὁ Σεβ. Μητροπολίτης πρώην Παραμυθίας κ. Ἀθηναγόρας ἡμφισβήτησεν ὅτι ὁ ἀπαγχονισθεὶς κατὰ τὴν ἐπανάστασιν Διονυσίου τοῦ Σκυλοσόφου Ἐπισκόπου Λαρίσης—Τρίκκης κατὰ τὸ 1601 ἔτος, ἦτο ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου Σεραφεῖμ, (ἴδε ὁ Ἱερομάρτυς Σεραφεῖμ ὑπῆρξε πράγματι Ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου; Ἀθῆναι 1931). Εἰς τὸν Ἅγιον ἀδελφὸν ἀπήντησα καταρρίψας τὰ ἐπιχειρήματα καὶ ἀποδείξας ὅτι ἔντως ὡς ἡ Ἐκκλησία γεραίρει ὁ Σεραφεῖμ ἦτο ὁ τοῦ Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου Ἀρχιεπίσκοπος (ἴδε τὸ ἐμὸν πόνημα ὁ Ἱερομάρτυς Σεραφεῖμ ἦτο Ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου ἐν Ἀθῆναις 1931). Ἡ ἀνευρεθεῖσα ἕμως εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Σεραφεῖμ τοῦ Σκουφου ἐν ἔτει ἀχξδ ἦτοι 1664 ἱστοριθεῖσα παριστώσα αὐτὸν μὲ ἀρχιερατικὴν στολὴν εἶναι ἔτι ἀσάλευτόν ἐπιχείρημα. Διότι ὁ Ἅγιος Σεραφεῖμ ἐμαρτύρησεν τὸ 1601 ἔτος ἡ δὲ εἰκὼν ἱστορήθη ὡς ἀναγράφει τὸ 1664 ἔτος, εἰς διάστημα λοιπὸν ἐξήκοντα τριῶν ἐτῶν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴν ἦτο γνωστὸν ἂν ὁ μαρτυρήσας Σεραφεῖμ ἦτο ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου, ἢ ἀπλῶς Καλόγηρος τῆς Μονῆς Κορώνης.

Ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενόμενος περὶ τοῦ Ἱερομάρτυρος Σεραφεῖμ προσθέτω πληροφορίαν ἣν ἐκ τοῦ κώδικος τῆς Μονῆς Δοσίου εὐηρηστήθη νὰ μοι δώσῃ ὁ Ἅγιος Τρίκκης κ. Πολύκαρπος ἐν εὐχαριστῶ. Ἐν τῇ προθέσει τῆς Μονῆς ὑπάρχουν ἀναγεγραμμένα ὀνόματα πρὸς μνημόνευσιν τινὰ τῶν ὁποίων ἀνήκουσιν εἰς νέους Ἁγίους. Δικαιολογεῖ τούτο ὁ γράφων «ἔτι δὲ πάλιν ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ ἐν τῇ προθέσει μετὰ τὸ γράψιμο ἀπὸ τὰς καιρικὰς περιστάσεις πολλοὶ ἔγιναν μάρτυρες ὡς ὁ Ἅγιος Σεραφεῖμ ὁ Φαναρίου, Νικόλαος Μετσοβίτης, Μιχαὴλ ὁ ἐκ Γρανίτσης καὶ ἄλλοι οἱ ὁποῖοι πρεσβεύουν ὡς Ἅγιοι ὑπὲρ ἡμῶν». Ὁ Κώδιξ συνεπῶς ὁμιλεῖ περὶ Σεραφεῖμ τοῦ Φαναρίου τοῦ Ἀρχιεπισκόπου καὶ οὐχὶ περὶ Καλογήρου Σεραφεῖμ τῆς Μονῆς Κορώνης. Ὡς κατακλειδα δὲ προσθέτω διὰ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου Σεραφεῖμ ἂν ἐμαρτύρησεν ἐγένετο τούτο τὸ 1600 καὶ οὐχὶ ὡς πιστεύεται τὸ 1601 ἔτος, ὅτι πρόκειται περὶ Ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους ἀρχομένου τὴν 1ην Σεπτεμβρίου ἀρχὴ τῆς Ἰνδίκτου καὶ οὐχὶ τὴν 1ην Ἰανουαρίου (ἴδε καὶ Χρυσστόμου Ἀθηνῶν Διονύσιος ὁ Σκυλοσόφος, ἐν Ἡπειρ. Χρονικῶς 1933 σελ. 173).

Τοιοῦτο τὸ ἐξαιρετὸν ἔργον τοῦ κ. Δ. Σισιλιάνου, ὅπερ μᾶς γνωρίζει ἓνα νέφος Ἑλλήνων διαπρεπῶν ἀγιογράφων. Εἰς τὴν συνέχειαν δὲ τοῦ ἔργου τῶν μετὰ τὸ 1800 ἀγιογράφων, διαπρεπῆ ἀναμφιδόλως θὰ καταλάβῃ θέσιν καὶ ὁ συγγραφεὺς γνωστῆς κωμῆδιᾶς «Ἡ Βαβυλωνία» Δ. Κ. Βυζάντιος ὅστις τὸν πρῶτον τρίτον τοῦ 19ου αἰῶνος ἐν Καλάμας ὑπηρέτων ὡς Γραμματεὺς τῆς Διοικήσεως Μεσσηνίας ἀφήμεν ἔργα λαμπρᾶς ἀγιογραφικῆς τέχνης. Ὁ δὲ Ἱερομάρτυς Σεραφεῖμ Ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου τοιαύτης ἀμέσως μετὰ τὸ μαρτύριόν του ἀπῆλause τιμῆς ὥστε νὰ γίνῃ τὸ μαρτύριόν του ὑπόθεσις ἑνὸς κατὰ τὸν

συγγραφέα ἐκ τῆς πεντάδος τῶν μεγάλων γονίμων ζωγράφων τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλληνικῆς εἰκονογραφίας (σελ. 143) τοῦ Φιλοθέου Ἱερομονάχου Σκούφου τοῦ Κρητὸς ἐν Βενετία καὶ ἀλλαγῶ διαπρέφαντος. Ἀρχαία Εἰκῶν τοῦ Ἱερομάρτυρος Σεραφεῖμ καλλιτεχνικὴ κατὰ τὸν ἴδιον τύπον τοῦ ἐνθρονισμοῦ ὡς Ἀρχιερέως εὑρηται καὶ ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ ἐν Ἀθήναις ὠτολόγου Ἰατροῦ κ. Θ. Δημητριάδου, ἀγνοῶ τίνας ζωγράφου, ἦν μοι ὑπέδειξεν ὁ Σεβ. Φιλίππων καὶ Νεαπόλεως κ. Χρυσόστομος.

† Ο ΘΕΣΣΑΛΩΤΙΔΟΣ ΚΑΙ ΦΑΝΑΡΙΟΦΕΡΣΑΛΩΝ ΙΕΖΕΚΙΗΛ

Χρυσόστομου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1935 (σ. ιστ' + 930).

Ὁ μακαρίτης Γεώργιος Λαμπάκης, κρίνων ἐν τῷ «Δελτίῳ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας» πρὸ εἰκοσιπενταετίας (Α', 1911 σ. 87) νέας συγγραφάς τοῦ τότε Ἀρχιμανδρίτου Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, περὶ τῆς πραγματείας αὐτοῦ τῆς ἀφιερωμένης εἰς τὸν εὐαγγελιστὴν Μάρκον (Ἀλεξάνδρεια 1909) εἶχε σημειώσει ἀντὶ ἄλλης κριτικῆς τὰ ἀκόλουθα: «Λαμπρὰ ἱστορικὴ ἡὼς ἀνατέλλει τῷ Πατριαρχεῖῳ Ἀλεξανδρείας διὰ τὴν μέλλουσαν μεγάλην ἐνιαίαν ἱστορικὴν συγγραφὴν περὶ τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας ἀπὸ Μάρκου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ μέχρι τῆς σήμερον. Περιττὸν νὰ γράψωμεν ὅτι τὴν δῶδα τῆς ἀνατολῆς ταύτης κρατεῖ εἰς χεῖρας αὐτοῦ ὁ Ἀρχιμ. κ. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος». Τὸ ἐφέτος προελθὼν εἰς φῶς μέγα περὶ τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας ἔργον τοῦτο ἦλθεν εἰς ἐπαλήθευσιν τῆς προρησέως ἐκείνης, ἦν μετὰ τόσον ἀσφαλοῦς διασθένσεως διετύπωσεν ὁ Λαμπάκης. Κατὰ τὸ διαρρηθεῖσαν ἕκτοτε τέταρτον αἰῶνος ὁ σ. τοῦ παρόντος ἔργου ἐδημοσίευσεν μακρὰν σειρὰν ἀνεκδότων κειμένων ἐκ τῶν βιβλιοθηκῶν Ἱεροσολύμων, Καΐρου, Ἀγ. Ὁρους, Κων)πόλεως καὶ Γενεύης, ὡς καὶ ποικίλα ἐπιστημονικὰ ἄρθρα, πραγματείας καὶ μονογραφίας ἀναγομένας εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, δι' ὧν προπαρασκευάσει καὶ κατήρτισεν τὴν ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον ὄντως «μεγάλην ἐνιαίαν ἱστορικὴν συγγραφὴν». Ὁ ὀγκώδης αὐτῆς τόμος ἐξ ὑπερνεακοσίων σελίδων ἀπὸ ἐπόψεως μὲν περιεχομένου ἀποτελεῖ ἀληθῆ ἄθλον ἐπιστημοσύνης καὶ ὑπομονῆς τοῦ σ., κατορθώσαντος νὰ συγκεντρώσῃ ἐν αὐτῷ τὴν ἀντικειμενικὴν ἀναπαράστασιν τοῦ μακροαἰῶνος καὶ πολυπλάγκτου παρελθόντος τῆς μεγάλης καὶ ἐνδόξου ἐκείνης Ἐκκλησίας ὡς προϊὼν δὲ τῆς πατριαρχικῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τυπογραφίας, διὰ τῆς καλαισθητικῆς του ἐμφανίσεως ἀποτελεῖ πραγματικὸν χάριμα ὀφθαλμῶν.

Ἡ ἱστορία τῆς Ἀλεξανδρινῆς Ἐκκλησίας ἤρξατο ἐρευνωμένη ἤδη ἀπὸ τοῦ ιη' αἰ. ὡς ἱστορία κοπιτικῆς καθαρῶς Ἐκκλησίας. Πρῶτος ὁ P. M. Wansleb, ἀποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ Λουδοβίκου ιβ' τῆς Γαλλίας εἰς τὴν Ἀνατολὴν πρὸς ἀναζήτησιν χειρογράφων, ἐδημοσίευσεν σχετικὸν σύγγραμμα (1677), μετ' αὐτὸν δὲ ὁ E. Renaudot (1713). Περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος (1847) ὁ ἄγγλος John Mason Neale ἀνέλαβε μεθοδικώτερον καὶ ἀντικειμενικώτερον νὰ ἐξετάσῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, ἀλλὰ συνήντητε μεγάλα χῆματα, ταῦτοχρόνως δὲ ὁ ῥῶσος Πορφύριος Οὐσπέν-

σκη, κατακλέψας τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, ἀπεκόμισεν ἔγγραφα καὶ ἄλλα χειρόγραφα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων κατήρτισε τὴν βραδύτερον ἐκδοθεῖσαν συλλογὴν του, ὁμοίαν πρὸς τὴν ὁποίαν κατήρτισε καὶ ὁ γραμματεὺς τοῦ ἐν λόγῳ Πατριαρχείου Γεράσιμος Μαζαράκης. Κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας, ἴσως δὲ μετὰ τὴν ἀγγλικὴν κατοχὴν τῆς Αἰγύπτου, τὸ ἐνδιεφθέρων πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν αὐτῆς ἀνεπτύχθη ζσηρῶς παρὰ τοῖς ἄγγλοις, οὗτοι ὁμως εἰς τὴν ἱστορίαν ταύτην συνήντων μόνον κόπτας καὶ μόνον κοπιτικὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ ἀγγλίς E. Butcher, σύζυγος ἀγγλου ἱερέως, ἐπὶ εἰκοσαετιᾶν ἐργασθεῖσα ἐξέδωκε δίτομον Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας Αἰγύπτου (1897), σπανίως ὁμως ποιεῖται ἐν αὐτῷ μνεῖαν τῶν ἐλλήνων. Ἐξ ἄλλου καὶ ὁ A. de Vlioger συνέγραψεν εἰδικὴν πραγματείαν διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἰδρύσεώς τη; ἦτο κοπιτικὴ. Ὁ W. F. Adeney παρέστησεν ὡς κόπτην καὶ αὐτὸν τὸν μέγαν καὶ ἀνυπερβλήτων ἑλληνα θεολόγον Ωριγένην, ὁ δὲ γάλλος Amélineau τὸ κύριον διαφθέρων του συνεκέντρωσεν εἰς τὰς περὶ τοῦ; κόπτας σπουδαίας ὁμολογουμένως ἐρεῦνας του. Τὸ αὐτὸ ἐπραξαν καὶ γερμανοὶ ἐπιστήμονες, εἰδικώτερον ἀσχοληθέντες περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναχικοῦ τῆς Αἰγύπτου βίου. Ἐντεῦθεν ἀκόλουθον ἦτο νὰ σχηματισθῇ ἡ προκατάληψις ὅτι ναὶ μὲν μέχρι τῆς δ' Οἴκου. συνόδου ἡ Ἐκκλησία Ἀλεξανδρείας ἔφερον ἑλληνικὸν τινα χαρακτῆρα, ἀλλ' ἔκτοτε ἀπέβη ἀποκλειστικῶς κοπιτικὴ, μόλις δὲ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀνεβίωσεν καὶ πάλιν ἡ ἑλληνορθόδοξος Ἀλεξανδρινὴ Ἐκκλησία.

Τὸ ἔργον τοῦ Μακαρ. Ἀρχιεπισκόπου ἐπῆλθεν ὡς πανηγυρικὴ ἀποκατάστασις τῆς τόσον παραγνωρισθείσης ἱστορικῆς ἀληθείας. Διότι οὐ μόνον χάσματα δὲν ἐμφανίζει, ἀλλὰ καὶ, χωρὶς νὰ παραγνωρίσῃ τὸ κοπιτικὸν στοιχεῖον, διὰ τῆς ἱστορικῆς του ἐκθέσεως—ὡς ὁ ἴδιος προλογιζόμενος τονίζει— ἀποδεικνύεται περιτράνω ἡ ἀδιάκοπος σειρὰ καὶ ἀλληλουχία τῶν γεγονότων τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, ἡ μηδέποτε καὶ ὑπὸ τὰς βαρύτερας ἐπι συνθήκας καὶ περιστάσεις διακοπεῖσα ζωὴ αὐτῆς. Ὅ,τι δῆλα δὴ ὁ Μακαριώτατος σ. εἶχε κατορθώσει διὰ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων—ἔργου, τὸ ὁποῖον ἐσημείωσε σταθμὸν εἰς τὰς ἱεροσολυμιτικὰς ἐρεῦνας καὶ μελέτας τῶν νεωτέρων χρόνων—, τοῦτο ἐπεδίωξε μετὰ εἰκοσιπενταετιᾶν διὰ τοῦ ὑπ' ὄψιν ἔργου του περὶ τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, ἦτοι ἀπέδειξε τὴν διὰ τῶν αἰῶνων ἀδιάσπαστον ἱστορικὴν ἐνότητά τῆς ζωῆς τῶν ἑλληνικῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς, παρὰ πάντας τοῦ; κατὰ καιροῦ; μεγάλους ἱστορικοῦ; κλυδωνισμοῦ;. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης ἡ ἐπιστημονικὴ ἐργασία τοῦ Μακαριώτατου σ. ὡς ἱστορικοῦ τῶν τυχῶν τῶν ἑλληνικῶν Ἐκκλησιῶν τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἐργασίαν τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου ὡς ἱστορικοῦ τῆς πολιτικῆς Ἑλλάδος, παραστήσαντος τὴν ἐνότητα τῆς ἱστορικῆς ζωῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Καὶ ὁ σ. τοῦ ὑπ' ὄψιν ἔργου, κατὰ τὸ μακρὸν ἐπιστημονικὸν του στάδιον—τοῦ ὁποῖου κατὰ τὸν προσεχῆ Ὀκτώβριον συμπληροῦται τεσσαρακονταετία—εἰδικῶς ἐπιδοθεὶς εἰς τὴν ἐρευναν τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, καὶ ἰδίως τῶν ἑλληνικῶν, διὰ τῶν πολυαριθμῶν αὐτοῦ ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν κατώρθωσε νὰ διαφωτίσῃ αὐτὸ καὶ νὰ παραστήσῃ τὴν

ἐνιαίαν καὶ ἀδιάκοπον ἱστορίαν τῆς καθ' ὅλον ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Τοῦτο ἀναγνωρίζεται, ἄλλως τε, καὶ ὑπὸ τῶν ξένων ἐπιστημόνων, πρὸ τινων δὲ μνητῶν ὁ καθηγητῆς κ. J. Lebon ἐν τῇ «Revue d'Histoire Ecclésiastique» (Ἰαν. 1935) κρίνων τὸ περὶ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας ἔργον αὐτοῦ ἐσημείωσεν, ὅτι ἐν τῷ παρόντι ὁ μᾶλλον διακεκριμένος ἱστορικὸς τῆς ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας εἶπε ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, ἔχων μακρὸν καὶ γόμιον ἱστορικὸν παρελθόν.

Ἡ «Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας», ἀφητηρίαν ἔχουσα τὸ κήρυγμα τοῦ Ἐθαγγελιστοῦ Μάρκου ἐν Αἴγυπτῳ, καταφθάνει μέχρι τοῦ πρὸ μικροῦ τὸν βίον ἐκλιπόντος Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου, περιλαμβάνει δὲ τρεῖς περιόδους: τὴν ἀρχαίαν (62—451), τὴν μέσην (451—1486) καὶ τὴν νέαν (1486—1924) ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας. Ὡς τέσμα τῆς ἀρχαίας ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας ταύτης ἐτέθη τὸ ἔτος τῆς συγκλήσεως τῆς δ' Οἰκ. Συνόδου, διότι μετ' αὐτὴν διὰ τῆς αἰρέσεως τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ ἐτῆλθον ἡ διάσπασις τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας μετὰ τὴν μεγάλην αὐτῆς ἀκμὴν καὶ τὴν μέχρι τῆς συνόδου ἐκείνης ἔξαιρετικὴν πνευματικὴν κίνησιν, ἣς ἐκτίθεται εἰς τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια Ὁ σ., περιγράφων γεγονότα ἀνήκοντα εἰς τὴν γενικὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, ἐντοπίζει αὐτὰ εἰς τὸ πλαίσιον τῆς εἰδικῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας. Ἡ κίνησις τοῦ Γνωστικισμοῦ, ἡ περίφημος Κατηχητικὴ Σχολὴ μετὰ τῶν μεγάλων αὐτῆς διδασκάλων, καὶ τὰ ζητήματα ἐν γένει τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων ἐκτίθενται λεπτομερῶς, ἐν τῷ τέλει δὲ τοῦ α' κεφαλαίου εἰδικὸς γίνεται λόγος περὶ τῶν κοπτῶν χριστιανῶν καὶ τῆς γλώσσης τῶν, ὡς καὶ περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον, τῆς ὁποίας ὁ πληθυσμὸς ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν ἐλλήνων καὶ ἐκ τῶν αἰγυπτίων, τῶν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ ὀνομασθέντων κοπτῶν. Ἐπακολουθοῦν τὰ τῆς αἰρέσεως τοῦ ἀρειανισμοῦ καὶ τῆς δρώσεως τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου καὶ εἰτα τὰ κατὰ τὸν μοναχικὸν βίον, τοῦ ὁποίου πρώτη κοιτίς ἐγένετο ἡ Αἴγυπτος, παρέχεται πλήρες διάγραμμα τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀναπτύξεως τῶν θεολογικῶν γραμμάτων ἐν τέλει τοῦ δ' καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ ε' αἰῶνος, καὶ ἐξεικονίζεται περαιτέρω ἡ εὐρεῖα δράσις τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, ἡ ἐκ τοῦ Νεστοριανισμοῦ προκληθεῖσα κίνησις, ἡ προσωπικότης τοῦ Διοσκόρου καὶ ἡ τόσον ὀλεθρία διὰ τὴν Ἐκκλησίαν Ἀλεξανδρείας αἴρεσις τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ. Μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς δ' Οἰκ. Συνόδου καταδίκην αὐτῆς ἄρχεται ἡ ἐσωτερικὴ διαίρεσις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἀλεξανδρείας. Ταύτης τὰς δραματικὰς ἀληθῶς περιπετείας περιγράφει ὁ σ. ἐν τῷ γ' κεφαλαίῳ, ἐν τῷ τέλει τοῦ ὁποίου παρέχει πληροφορίας περὶ τοῦ ἔργου τοῦ γνωστοῦ σιναΐτου μοναχοῦ Κοσμᾶ τοῦ Ἰνδικοπλεύστου καὶ περὶ τῆς ἐν Νουβίᾳ διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐνθα καὶ ἀνεπτύχθη καὶ ἐμορφώθη ἀκριβῶς Ἐκκλησία διατηρηθεῖσα μέχρι τοῦ ιη' αἰῶνος μὲ ἐπίσημον γλῶσσαν τῆς λατρείας τὴν ἑλληνικὴν. Τὸ ἐφεξῆς δ' κεφ. εἶνε ἀφιερωμένον εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν καὶ ὀργάνωσιν τῆς Ἐκκλησίας, ἥτοι εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς διοικήσεως αὐτῆς, τῆς ἐκλογῆς τοῦ Πάπα Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν πρὸς τὴν θεῖαν λατρείαν σχετικῶν, ἐν τέλει δὲ λόγος γίνεται περὶ τοῦ πολυκρότου τάγματος τῶν «παραβαλανέων», τῶν κακῶς μέχρι τοῦδε ὀνομαζομένων «παραβολάνων». Ὁ σ., ἐλθέτων τὰ γεγονότα, ἀνασκευάζει ταῦτο-

χρόνως-πεπλανημένας τινὰς δοξασίας περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Πάπα 'Αλεξανδρείας ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων.

Εἰσερχόμενος εἶτα ὁ σ. εἰς τὴν κυρίως ἱστορίαν τῶν μέσων χρόνων ἐκθέτει τὴν φρικτὴν κατάστασιν τῆς 'Εκκλησίας 'Αλεξανδρείας ὑπὸ τοὺς ἄραβας μέχρι τέλους τοῦ ιε' αἰ. Τὸ ἐν φ' ἢ ἐκθεσις αὕτη ε' κεφ. ἀποτελεῖ ἀναμφισβητήτως ἐν τῶν σπουδαιότερων τμημάτων τῆς ὅλης συγγραφῆς, διότι πρῶτην ταύτην φορὰν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν, καὶ δὴ καὶ τῶν ἀράβων χρονογράφων, διαφωτίζεται ἡ ἱστορία τῆς 'Εκκλησίας ταύτης ἐπὶ ἀρροβοκρατίας. Ἡ ἱστορία αὕτη ἀποτελεῖται ἐκ σειρᾶς ἀδιαλείπτων καὶ βαρυτάτων καταπίεσεων, αἵτινες πολλάκις ἠτέλιον—κατ' ἀνθρωπίνους φόβους καὶ ὑπολογισμούς—νά ἔξαφανίσωσιν ἐξ Αἰγύπτου τὴν ὀρθόδοξον 'Εκκλησίαν. Ἐδυνήθη ὁμως νὰ παραμείνῃ αὕτη ἀλώβητος, γενναίως ὑπομείνασα τοὺς ἐξωτερικούς διωγμούς, οὕτω δὲ ἀδιάκοπος διετηρήθη ἡ σειρά τῶν Πατριαρχῶν, οἵτινες καὶ μακρὰν τῆς Αἰγύπτου ἀναγκαζόμενοι νὰ διαμένωσι διὰ τῆς βοήθειας τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου ὑπῆρξαν τὰ μεγάλα στηρίγματα τοῦ ὀρθοδόξου Πατριαρχείου. Τοῦτο, καταδιωκόμενον οὐ μόνον ὑπὸ τῶν μουσουλμάνων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν κοπτῶν, εἶχε περιέλθει εἰς μεγάλην ἀφάνειαν ἐν τέλει ὁμως τοῦ ιε' αἰ. διὰ τῆς μεταβολῆς καὶ τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων εἰσήλθεν εἰς στάδιον ἀνορθώσεως καὶ ἤρξατο βαθμηδὸν ἀνακτῶμενον τὴν παλαιὰν δόξαν.

Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς νέας ταύτης περιόδου ἵσταται ὁ ἐξ 'Αθηνῶν Πατριαρχῆς 'Αλεξανδρείας Ἰωακείμ ὁ «Πάνυ», ὅστις διὰ τῆς μακρᾶς πατριαρχείας καὶ τοῦ ἁγίου βίου του διήνοιξε νέαν στάδιοδρομίαν τῆς 'Εκκλησίας. Τοιοῦτον ἠκολούθησε σειρά ὅλη μεγάλων Πατριαρχῶν, ὅποιοι οἱ ἐκ Κρήτης Μελέτιος Πηγᾶς, Κύριλλος Λούκαρις καὶ Γεράσιμος Σπαρταλιώτης, ὁ ἐξ Ἄνδρου Ματθαῖος Ψάλλης καὶ ἄλλοι, ἡ θαυμασία τῶν ὁποίων δράσις ἐκτίθειαι ἐν τῷ ς' κεφ. Οἱ ἱεράρχαι ἐκείνοι οὐ μόνον διέσωσαν τὸ ἐλληνορθόδοξον Πατριαρχεῖον, ἀλλὰ καὶ γενικῶν ὑπὲρ τῆς ὑπὸ τοὺς τούρκους ταλαιπωρουμένης ὅλης ὀρθοδόξου 'Εκκλησίας ἀνέπτυξαν δράσιν. Αἱ μεγάλα δυσχέρεια καὶ αἱ δυσθεράπευτοι ἀνάγκαι τοῦ Πατριαρχείου, ἀναγκάζουσαι αὐτοὺς νὰ ζῶσι συνήθως μακρὰν τῆς Αἰγύπτου, ἔφερον αὐτοὺς ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς γενικῆς ἐκκλησιαστικῆς δράσεως, ὅπερ ἀποδεικνύει πόσον ἐξέχουσαι ἐκκλησιαστικαὶ προσωπικότητες ἦσαν καὶ πόσον σπουδαῖα ἦσαν τὰ δι' ὧν ἦσαν πεπρωτισμένοι προτερήματα. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἰς τοὺς ἀειμνήσιους ἐκείνους Πατριάρχας ὀφείλεται τὸ μέγα ἀληθῶς κατόρθωμα τῆς διασώσεως τοῦ Πατριαρχείου 'Αλεξανδρείας παρὰ τὰς ἐκάστοτε ἀνωμαλίας. ἐνεῦθεν δὲ ἡ τῆς περιόδου ταύτης ἱστορία τῆς 'Εκκλησίας 'Αλεξανδρείας συγκεντροῦται περὶ τὴν βον καὶ τὴν δράσιν τῶν Πατριαρχῶν. Τέλος, ἐν τῷ ζ' κεφ. ἐκτίθεται ἡ κατάστασις τῆς 'Εκκλησίας 'Αλεξανδρείας ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ιθ' αἰ. μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς ἡμερῶν. Ὁ ἀποικισμὸς ἐλλήνων εἰς Αἴγυπτον καὶ ἡ ἀκμὴ τῶν βαθμηδὸν ὑπ' αὐτῶν ἰδρυομένων αὐτόθι κοινοτήτων συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Πατριαρχείου. Ἀρχικῶς ἐκάστη κοινότης, ὧν σπουδαιότερα καὶ ἀκμαιότερα ἐγένετο ἡ τῆς 'Αλεξανδρείας, συμπεριελάμβανε τὰ μέλη ἐκάστης ἐλληνικῆς παροικίας, ἥτις ἐγγράσει τοῦ Πατριαρχείου προέβαιναν εἰς τὴν ἰδρυσιν ναῶν, σχολείων καὶ φιλανθρωπικῶν καταστημάτων. Ἐπειδὴ ὁμως πολλὰ ἀνωμα-

λαί συνέβαινον κατὰ τὰς ἀρχαιροσίας ἐκ τῆς συμμετοχῆς τῶν πολλῶν, ὅλγοι δὲ ἦσαν οἱ συνεισφέροντες ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν τῆς κοινότητος, αὕτη μετσοχηματίζετο εἰς σωμαίτιον περιλαμβάνον οὐχὶ πάντας τοὺς παροίκους ὀρθοδόξους, ἀλλὰ μόνον τοὺς ὡς μέλη τῆς κοινότητος ἐγγραφομένους, τοὺς καὶ μόνους συνεισφέροντας ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καὶ ἀποκτώντας οὕτω τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι. Ὁ τοιοῦτος τύπος τῶν κοινοτήτων καὶ αἱ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἰδιαίτεροι πολιτικαὶ περιστάσεις τῆς χώρας, ὡς καὶ ὁ θεσμὸς τῆς ἑτεροδικίας, συνετέλεσαν ὥστε αἱ κοινότητες νὰ ταχθῶσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ἑλληνικῶν ἐν τῇ χώρᾳ προξενείων, πολλῶ μᾶλλον διὰ τὸν ἀποκλειστικὸν προέδρον τῆς κοινότητος Ἀλεξανδρείας νὰ ἦεν καὶ Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος. Ἐνῶ δὲ ἡ κοινότης Ἀλεξανδρείας ἔφερεν ἀρχικῶς τὸν τίτλον «Ἑλληνοαιγυπτιακῆ Κοινότης», ὡς συμπεριλαμβάνουσα οὐ μόνον ἑλληνοφώνους, ἀλλὰ καὶ ἀραβοφώνους ὀρθοδόξους ἐκ Συρίας ἀποίκους, ὧν τινες εἶχον καὶ ἑλληνικὴν ὑπηκοότητα, ἤρξατο βαθμιδῶδ' ἐπερχομένη διάκρισις μεταξὺ τῶν μελῶν τούτων τῆς κοινότητος, ὑποταφείσα κυρίως ὑπὸ τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς προπαγάνδας, ἣτις προήγαγε μεταξὺ τῶν ἀραβοφώνων τὴν ἰδέαν ὅτι εἶνε ἀρᾶβες τὴν καταγωγὴν. Ἐντεῦθεν προὐκλήθησαν ἀντιθέσεις μεταξὺ ἑλληνοφώνων καὶ ἀραβοφώνων, συνεπεῖρ τῶν ὁποίων προήλθον ἰδιαίτεροι κοινότητες ἑλληνικαὶ καὶ συριακαί. Διὰ τῆς τούτης ἐξελίξεως τοῦ θεσμοῦ τῶν κοινοτήτων ἐν Αἰγύπτῳ ἀπέβησαν αὐταὶ διοικητικῶς αὐτοτελεῖς καὶ ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου, τοῦ ὁποίου ὄμως ὑπὸ πάντων ἀνεγνωρίσθη ἡ ἐπ' αὐτῶν πνευματικὴ δικαιοδοσία. Τὸ Οἰκομ. Πατριαρχεῖον κατὰ τὰς ἐκλογὰς Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας ἀνεγνώριζεν αὐτὰς ὡς ἐκπροσώπους τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ὀρθοδόξων παροικιδῶν. Ἄλλως τε ἡ ἐπιβλητικὴ δύναμις τῶν κοινοτήτων καθίστατο αἰσθητὴ διὰ τῶν ὁμολογουμένως λαμπρῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων τῶν καὶ διὰ τῆς καθόλου δράσεώς των, εἰς ἣν ὄντως τὸ Πατριαρχεῖον ὤφειλε τὴν ἀναβίωσίν του. Οἱ Πατριάρχαι τῆς περιόδου ταύτης κατέβαλον μεγάλας προσπάθειας πρὸς λύσιν τῶν προκληθέντων ζητημάτων, ὧν τὸ σπουδαιότερον ὑπῆρξεν ἡ διοικητικὴ ἀναδιοργάνωσις τοῦ Πατριαρχείου, εἰς τὴν ὁποίαν οὐκ ὀλίγον συνετέλεσεν ὁ πρὸ μικροῦ τελευτήσας Πατριάρχης Μελέτιος, μαθητῆς τοῦ Μακαριωτάτου συγγραφέως τοῦ ἀνά χειρας ἔργου. Οὕτω ἐν τῇ ὑπ' ὄψιν συγγραφῇ ἐξεικονίζεται οὐ μόνον τὸ μακρὸν καὶ ἐνδοξον παρελθὸν τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, ἀλλὰ καὶ ἡ σύγχρονος αὐτῆς κατάστασις. Ἐν τῷ τέλει τοῦ ἔργου, κατακλειομένου ὑπὸ Χρονολογικοῦ Πίνακος τῶν Παπῶν καὶ Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας καὶ Πίνακος ὀνομάτων, παρέχονται πληροφορία καὶ περὶ τῶν κοιπῶν καὶ ἄλλων ἑτεροδόξων ἐν Αἰγύπτῳ.

Τοιοῦτο ἐν γενικοτάταις γραμμαῖς τὸ πλούσιον περιεχόμενον τῆς μεγάλης ταύτης συγγραφῆς. Τὸ ἔργον τῆς ἐξιστορήσεως τῶν τυχῶν τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας δὲν εἶνε ἐκ τῶν εὐκόλων. Τὸ ἐκτάκτως πολυσύνθετον καὶ πολύπλοκον τῆς ἱστορίας ταύτης, ὁ μέγας κυκεῶν τῶν ἀπειροσφίθμων προσώπων καὶ ὁ δυσεξίτητος λαβύρινθος τοῦ κατακλισμοῦ τῶν γεγονότων, ὁ ἰδιότυπος καὶ αὐτὸ τοῦτο ἰλιγγιώδης ἐν Αἰγύπτῳ συμφυρμὸς πολυπρωσώπων καὶ πολυτρόπων πολιτικῶν, θρησκευτικῶν καὶ ἄλλων παραγόντων, αἱ διασταυρούμεναι περὶ τῶν προσώπων καὶ τῶν γεγονότων ἀτιμητικαὶ πολλάκις

ἱστορικαὶ πληροφορίες, ἡ περιπλοκὴ τῶν παθῶν, ὧν γέμει ἡ πολυτάραχος ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας καὶ ἡ ἀπέραντος σχετικὴ φιλολογία, — πάντα ταῦτα καθιστῶσι τὸν ἱστοριοδίτην δυσπροσανατόλιστον πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα καί, κατ' ἀκολουθίαν, τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν δυσδιάγνωστον. Ἐν τούτοις, ὅ τι χαρακτηρίζει καὶ τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ πολυγραφωτάτου σ. εἶνε ἀκριβῶς ἡ μεγάλη προσοχὴ καὶ ἐπιμέλεια περὶ τὴν ἐξακριβῶσιν τῶν γεγονότων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν καὶ τῶν ἀξιολύτων ἱστορικῶν μαρτυριῶν καὶ ἡ ἀντικειμενικότης τῆς ἱστορικῆς ἐκθέσεως. Τὸ πλουσιώτατον ἱστορικὸν τοῦ εὐρυτάτου τούτου θέματος ὕλικὸν θὰ ἴδοντο νὰ πληρῶσιν πλείονας τοῦ ἐνὸς τόμου· ἀλλ' ὁ σ. κατόρθωσε νὰ ἀπαρίσθῃ μονότομον τὴν συνθετικὴν αὐτοῦ ἐργασίαν χωρὶς ἡ συντομία νὰ βλάβῃ τὴν πληρότητα καὶ τὴν σαφήνειαν τῆς ἱστορικῆς ἐκθέσεως, ἐνὸς ἐκάστου τῶν θεμάτων τῆς ὁποίας παρατίθεται ἡ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν καὶ τῆς φιλολογίας διὰ τοὺς βουλομένους νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς τὴν εἰδικὴν αὐτῶν ἐξέτασιν. Τὸ πολῦτιμον τοῦτο ἔργον, οὐ μόνον ἀπεικονίζει τὴν ζωὴν καὶ τὴν κίνησιν τῆς μεγάλης καὶ ἐνδόξου Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, ἀλλὰ καὶ ἀποτελεῖ σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς καθ' ὅλου ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, θὰ κατὰσχη σπουδαίαν θέσιν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστοριογραφίᾳ, διὰ δὲ τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας ἀποτελεῖ μνημεῖον περιφανέστατον τῆς δράσεως αὐτῆς ἐν τῇ ὅλῃ ὀρθοδοξίᾳ.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΠΑΜΙΧΑΝΑ

C. H. Dodd, D. D. The authority of the Bible σελ. XVII + 310, (Nisbet and Co, London 1928).

Τοῦ αὐτοῦ: The Bible and the Greeks, σελ. XVI + 264. (Hodder and Stoughton London, 1935).

Ὁ συγγραφεὺς τῶν ἀνωτέρω σημειουμένων δύο περισπουδάζων θεολογικῶν ἔργων, τὴν ἐπιστημονικὴν ἐμβρίθειαν τοῦ ὁποίου ἠδύτυχησάμεν νὰ ἐκτιμῆσωμεν διὰ προσωπικῆς ἐπαφῆς καὶ συνεργασίας ἐν τῷ ἐξηγητικῷ συνεδρίῳ τοῦ Novisad (1929), τυγχάνει καθηγητῆς τῆς βιβλικῆς κριτικῆς καὶ τῆς ἐξηγήσεως ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Manchester. Ἐκ τῶν ἔργων δὲ τούτων τὸ πρῶτον, ὅπερ πραγματεύεται περὶ τῆς «ἀθθεντίας τῆς Βίβλου», ἐξεδόθη μὲν πρὸ ἑπταετίας ἔλης, ἀλλ' εὗρεν οὕτως εὐμενὴ ὑποδοχὴν ἐκ μέρους τῆς κριτικῆς καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ἐξεταζόμενον θέμα τυγχάνει οὕτω σπουδαῖον καὶ πάντοτε ἐπίκαιρον, ὥστε δικαιοῦμαι νὰ νομίζω, ὅτι δὲν θὰ παρεξηγηθῶ ὑπὸ τῶν ἀναγνιστῶν μου, ἂν ἔστω καὶ ὀψίμως σημειώσω ἐνταῦθα περὶ αὐτοῦ ὀλίγα τινά. Τὸ βιβλίον τοῦτο, οὐ προτάσσεται γενικὴ εἰσαγωγή περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς σειρᾶς τῶν θεολογικῶν συγγραμμάτων (Library of constructive Theology) εἰς ἣν ἀνήκει τοῦτο, καὶ εἶτα ὁ ἴδιος αὐτοῦ πρόλογος μετὰ τοῦ πίνακος τῶν περιεχομένων (V—XVI), ἀπαρτίζεται ἐκ τῆς κυρίας εἰσαγωγῆς καὶ τεσσάρων μερῶν σὺν τοῖς συμπεράσμασιν. Ἐν μὲν τῇ εἰσαγωγῇ (σ. 1—31) γίνεται λόγος περὶ βιβλικῆς φιλολογίας καὶ ἀθθεντίας. Ὁ σ., μὴ συμμερίζομενος τάς περὶ τῆς ἀθθεντίας τῆς Βίβλου ἀντιλήψεις τῆς παρεδόσεως, φρονεῖ ὅτι μόνον πλήρης

ἀφομοίωσις τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς νεωτέρας κριτικῆς δύναται νὰ ἀποκαταστήσῃ ἱκανοποιητικῶς τὸ κῦρος αὐτῆς. Ἡ ὀρθὴ ἐκτίμησις τῆς φιλολογικῆς ἀξίας τῆς Βίβλου ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὀρθῆς κατανοήσεως τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῆς περιεχομένου. Ἡ δὲ ἀθθεντία τῆς Βίβλου εἶναι κατ' αὐτὸν ζήτημα ἀθθεντίας τῶν θρησκευτικῶν μεγαλοφυῶν, αἵτινες λαλοῦσιν ἐν αὐτῇ. Κατὰ ταῦτα ἐν τῷ I μέρει πραγματεύεται περὶ τῆς ἀθθεντίας τῆς ἀτομικῆς ἐμπνεύσεως καὶ δὴ πρῶτον περὶ ἐμπνεύσεως καὶ προφητείας (σ. 35—56), εἶτα δὲ περὶ τῶν μορφῶν τῆς προφητικῆς ἐμπνεύσεως (57—85), περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς προφητείας τῆς Παλ. Διαθήκης (86—117) καὶ περὶ τῆς προσωπικῆς θρησκείας τῶν προφητῶν, ὡς καὶ τῆς ἱστορικῆς σχετικότητος αὐτῆς (118—129). Τὰ ἐκστατικά φαινόμενα τὰ παρατηρούμενα παρὰ τισι τῶν παλαιότερων προφητῶν δὲν εὐρίσκονται κατὰ τὸν σ. ἐν ἀναγκαίᾳ συναφείᾳ πρὸς τὰς χαρακτηρίζουσας τὴν μεγαλοφυῶν (religious genius) θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ιδιότητας. Τὸ χάρισμα τῆς ἐμπνεύσεως τῶν πλείστων κλασσικῶν προφητῶν τῆς Βίβλου εἶναι ἀνάλογον μᾶλλον πρὸς τὴν ποιητικὴν ἐμπνευσιν ἢ πρὸς τὸν ψυχικὸν αὐτοματισμόν. Ἡ δὲ ἀθθεντία τῶν προφητῶν δὲν δύναται νὰ ἐκτιμηθῇ μακρὰν τοῦ περιεχομένου τῆς διδασκαλίας αὐτῶν, ἥτις εἶναι τόσοσιν ὑψηλῆ, ὥστε δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἄλλωσ εἰμὴ ὡς πηγάζουσα ἐκ πηγῆς ἐπέκεινα τοῦ κόσμου τούτου, ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ἡ διδασκαλία ὅμως αὕτη εἶναι κατ' αὐτὸν συνυφασμένη πρὸς γεγονότα τινὰ καὶ ἱστορικοὺς περιορισμούς, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν δύναται νὰ κατανοηθῇ. — Ἐν τῷ II μέρει ἔπειτα πραγματεύεται περὶ τῆς ἀθθεντίας τῆς διαδικτικῆς πείρας (τῆς Ἰουδαϊκῆς κοινότητος) καὶ δὴ περὶ τῆς Βίβλου ὡς μνημείου τῆς ἐφαρμογῆς τῆς θρησκείας ἐν τῷ βίῳ (133—53), περὶ τῆς θρησκείας τῶν προφητῶν ἐν τῷ βίῳ τῆς κοινότητος (154—70) καὶ περὶ τῶν ἀτελειῶν τῆς θρησκείας τῆς Π. Δ. (181—90). Ἐν τῷ III μέρει ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς ἀθθεντίας τῆς ἐνσαρκώσεως καὶ δὴ περὶ τῆς Κ. Δ. ὡς φιλολογίας ἀποφασιστικῆς θρησκευτικῆς κινήσεως (193—204), περὶ τῆς Κ. Δ. ὡς πληρώσεως τῆς Π. Δ. (205—23) καὶ περὶ τοῦ Ἰ. Χριστοῦ καὶ τῶν εὐαγγελίων (224—41). Ἡ Κ. Δ. ἀποτελοῦσα κατὰ τὸν σ. νέαν ἔκρηξιν θρησκευτικῆς μεγαλοφυῆς συμπληροῦ τὸν ἡμιτελῆ διαφωτισμόν τῶν θρησκευτικῶν προβλημάτων ἐν τῇ Π. Δ. διὰ τῆς πείρας τῶν νέων γεγονότων, ὧν τὸ κέντρον ἀποτελεῖ ὁ Χριστός. Ἡ αἰώνιος ἀλήθεια ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ ἐπιδρᾶ ἐπὶ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα διὰ μέσου τῆς ἐν χρόνῳ ἐκφράσεως αὐτῶν. Ὅπισθεν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ὑπάρχει ἡ ἀθθεντία τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ. — Τέλος ἐν τῷ IV μέρει πραγματεύεται περὶ τῆς ἀθθεντίας τῆς ἱστορίας καὶ δὴ περὶ τῆς ἐν τῇ Βίβλῳ μαρτυρουμένης προόδου τῆς θρησκείας (245—68) καὶ προσθετικῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ (269—85) καὶ ἐν κατακλειδί περὶ τῆς Βίβλου ὡς «τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ» (289—300). Κατὰ τὸν σ. ἡ ἀποκάλυψις εἶναι συμψυῆς μετὰ τῆς ἱστορίας θεωρουμένης ὡς συνεχοῦς καὶ ἐνιαίου ὄλου, ὅπερ εἶναι στάδιον προόδου καὶ οὐχὶ ὁμοιομόρφου ἀνεξίξεως. Ἡ τε πρόσδος καὶ ἡ ἀποκάλυψις εἶναι πραγματικὰ γεγονότα.

Ἐν τῇ θεία ἐνσαρκώσει ἐν τῷ Ἰ. Χριστῷ ἀναγνωρίζομεν τὸ ὑψιστον ἔργον τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ Ἰ. Χριστὸς εἶναι ἡ κλεῖς τῆς διεκλικῆς ἀποκαλύψεως. Ἡ ἀποστολὴ τῆς Βίβλου, ἐν συνόλῳ θεωρουμένης, ἔγκειται κατὰ τὸν σ. ἐν τούτῳ, ὅτι αὕτη εἶναι ὄργανον ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος πρὸς δημιουργίαν πείρας θεῶν πραγμάτων. Ἡ δὲ αἰώνιος ἀξία τοῦ ἐν αὐτῷ λόγου τοῦ Θεοῦ ἔγκειται οὐχὶ ἐν τῷ στατικότητι, ἀλλ' ἐν τῷ δυναμικότητι αὐτοῦ.

Ἐκ τῆς βραχυτάτης ταύτης ἀναλύσεως, ἣτις καὶ μόνη ἀρκεῖ νὰ παράσχη ἔννοιαν περὶ τῆς σοβαρότητος τοῦ ἔργου, θλντελήφθη καὶ ὁ ἀναγνώστης, ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀνήκει εἰς τὴν ἐλευθεριάζουσαν κριτικὴν σχολήν, ἀφ' ἧς βεβαίως χάσμα μέγα χωρίζει τὴν ὀρθόδοξον Θεολογίαν. Δὲν πρόκειται ν' ἀνασκευάσωμεν ἐνταῦθα τὴν φιλελευθέραν αὐτοῦ ἐκδοχὴν περὶ τῆς θείας αὐθεντίας τῆς Βίβλου. Ὁφείλομεν ἕμως νὰ ἐξάρωμεν τὸν ἐνθουσιασμόν, τὴν ἐπιστημονικὴν βαθύτητα καὶ τὴν ἀξιοζήλευτον σαφήνειαν, μεθ' ὧν ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται ἐν τῶν θεμελιωδεστάτων θεολογικῶν προβλημάτων ἐν τῷ μετὰ χεῖρας ἔργῳ, ἀφ' οὗ πλεῖστα ὅσα ἔχει νὰ διδάχθῃ ὁ ὀρθόδοξος θεολόγος.

Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ ἔργῳ αὐτοῦ ὁ ἔγκριτος συγγραφεὺς πραγματεύεται τὸ σπουδαῖον καὶ πάντοτε φλέγον σπουδαῖον θεολογικὸν ζήτημα περὶ τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ μάλιστα τῆς λεγομένης ἑρμαϊκῆς φιλολογίας πρὸς τὴν Βίβλον καὶ τὸν Ἰουδαϊσμὸν καθόλου. Σύγκριται δὲ τοῦτο ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ δύο μερῶν. Ἐν μὲν τῇ εἰσαγωγῇ (XI—XV) τίθεται τὸ πρόβλημα καὶ ἐπισκοποῦνται αἱ πηγαι καὶ μάλιστα αἱ ἑρμαϊκαὶ (Hermetica), αἷτινες χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 6' καὶ γ' μ. X. αἰῶνος. Ἐν δὲ τῷ I μέρει ἐξετάζεται τὸ θρησκευτικὸν λεξιλόγιον τοῦ ἑλληνιστικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ (σ. 3—95) καὶ δὴ τὰ ὀνόματα τοῦ Θεοῦ (3—24), ὁ νόμος (25—41), ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἐλεημοσύνη καὶ ἡ ἀλήθεια (42—75), ἡ ἀμαρτία (76—81) καὶ ὁ ἐξίλασμός (82—93). Ἐν τῷ μέρει δηλ. τούτῳ ὁ σ. προσπαθεῖ διὰ χαρακτηριστικῶν παραδειγμάτων ἐκ τῆς θρησκευτικῆς ὀρολογίας τοῦ ἑλληνιστικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ νὰ καταδείξῃ τὴν ἐπίδρασιν, ἣν ἔσχεν ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς Π. Δ. τῶν Ὁ' οὐ μόνον ἐπὶ τὸν Ἰουδαϊσμόν, ἐμμέως δὲ καὶ ἐπὶ τὸν Χριστιανισμόν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὸν Ἑλληνισμόν. Ἐν δὲ τῷ II μέρει, τῷ ἐκτενεστέρῳ καὶ οὐσιωδεστέρῳ, ὕπερ ἐπιγράφεται «ἑλληνιστικὸς Ἰουδαϊσμός καὶ Ἑρμητισμός», πειράται νὰ ἀποδείξῃ λεπτομερῶς τὰ ἴχνη τῆς Ἰουδαϊκῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τὴν περισπούδαστον ταύτην καὶ αἰγυπτιακῆς προελεύσεως γραμματείας τοῦ Corpus Hermeticum, τ. ἔ. τὴν φέρουσαν τὸ ὄνομα Ἑρμοῦ τοῦ Τρισμεγίστου¹. Οὕτω πραγματεύεται πρῶτον περὶ τῆς κοσμογονίας τοῦ «Ποιμάνδρου», ὡς ἐπιγράφεται ἡ πρώτη πραγματεία τῆς εἰρημένης γραμματείας (99—144), περὶ καταγωγῆς καὶ πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν Ποιμάνδρον (145—169), περὶ τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Ποιμάνδρου (170—200), περὶ τῆς χρονολογίας τῆς πραγματείας ταύτης (201—209),

1. Ὅρα περὶ τοῦ ζητήματος τούτου καὶ Π. Τρεμπέλα, Αἱ μυστηριακαὶ θρησκείαι καὶ ὁ Χριστιανισμός (1932) καὶ Ν. Λούβακι ἐν Μεγ. Ἑλλην. Ἐργικλ.

περὶ τοῦ «ἱεροῦ λόγου Ἑρμοῦ τοῦ Τριμεγίστου», ὡς ἐπιγράφεται ἡ γ' πραγματεία τῶν Ἑρμαϊκῶν (210—234), ἐφεξῆς ἀναζητοῦνται καὶ ἄλλα ἴχνη Ἰουδαϊκῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τὴν Ἑρμαϊκὴν γραμματείαν (235—42) καὶ ἐν κατακλείδι συνάγονται τὰ συμπεράσματα περὶ τῆς σχέσεως Ἰουδαϊσμοῦ, Ἑρμαϊκῶν καὶ Χριστιανισμοῦ (243—248). Ἐπακολουθεῖ δὲ πίναξ τῶν ἐν τῷ βιβλίῳ ἀπαντωσῶν ἑβραϊκῶν καὶ ἑλληνικῶν λέξεων, ὡς καὶ πίναξ τῶν βιβλικῶν χωρίων. Τὸ γενικὸν δὲ συμπέρασμα τῆς διονυχιστικῆς καὶ λίαν διαφωτιστικῆς ἐρεῦνης τοῦ κ. Dodd εἶναι, ὅτι ἡ Ἰουδαϊκὴ παράδοσις διὰ μέσου τῆς μεταφράσεως τῶν Ὁ' εἰσέδυσσε καὶ ἐπέδρασε βαθῶς ἐπὶ τὴν ὀρησκευτικὴν διανόησιν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἣτις ἀντιπροσωπεύεται ἐν τῇ ἑρμηνευτικῇ γραμματείᾳ, ἀρα δ' ὅτι ἡ συμβολὴ τοῦ ἑλληνιστικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ὑψηλοτέρας διανοήσεως τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου εἶναι πολὺ μείζων παρ' ὅσον κοινῶς ἀναγνωρίζεται. Τὰ μεταξὺ Ἑρμαϊκῆς γραμματείας καὶ μάλιστα τοῦ Ποιμάνδρου καὶ τῆς γραμματείας τῆς Κ. Δ. παράλληλα ἐξηγοῦνται ἄριστα κατὰ τὸν σ. ἐκ τῆς κοινῆς ἐπ' ἀμφοτέρας τὰς γραμματείας ταύτας ἐπιδράσεως τοῦ ἑλληνιστικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, μάλιστα διὰ τῶν Ὁ', οὐχὶ δ' ἐξ ἐπιδράσεως τῆς ἐτέρας τούτων ἐπὶ τὴν ἄλλην, ὡς ὑπεστήριξαν τινες. Ἐν τούτοις ὅμως ἀναγνωρίζεται ὅτι αἱ ἐν τῇ Κ. Δ. τοιαῦται ἐπιδράσεις εἶναι πάντοτε δευτερευούσης σημασίας ἀπέναντι τῆς ἐν αὐτῇ δημιουργικῆς ὁρμῆς καὶ πρωτοτυπίας τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος.

Καὶ ἐκ τῆς συντομοτάτης ταύτης περιλήψεως τοῦ περιεχομένου τῆς μετὰ χεῖρας μελέτης, ἣν μεθ' ἱκανῆς μετριοφροσύνης χαρακτηρίζει ἐν τῷ προλόγῳ ὁ σ., καὶ ἣτις εἶναι ἀπηλλαγμένη περισσοῦ φόρτου παραπομπῶν καὶ συζητήσεων, πρὸς ξένας γνώμας, διακρίνεται δ' ἐπὶ βαθυτάτῃ ἑλληνομαθεῖα καὶ πλήρει κατοχῇ τῶν τε πηγῶν καὶ τῶν μελετωμένων ζητημάτων δύναται τις, νομίζομεν, νὰ εἰκάσῃ τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς. Διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης διαφωτίζονται οὐ μόνον πολλὰ σημεῖα τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνιστικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἰδίᾳ τῶν Ὁ' καὶ τῆς ἐθνικῆς γραμματείας τῶν τριῶν πρώτων μ. Χ. αἰῶνων, ἀλλὰ καὶ πολλὰ προβλήματα τῆς Κ. Δ. καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἰ δὲ καὶ τῆς ἱστορίας τῶν γνωστικῶν συστημάτων. Ἀναμφιδόλως ἡ ὠφέλεια τοῦ ὀρθοδόξου θεολόγου ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ βιβλίου τούτου, ἔνθα εὐδιάγνωστος ὅπως δῆποτε τυγχάνει καὶ ἡ πρὸς τὰ δεξιότερα στροφὴ τοῦ συγγραφέως, εἶναι πολὺ θετικώτερα καὶ θαφλεστέρα.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

W. Michaelis, Der Brief des Paulus an die Philipper. (Theologischer Handkommentar zum N. Test mit Text und Paraphrase, Heft XI, Σελ. VIII+77. Leipzig. Deichertsche Buchandlung 1935).

Ὅτε κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀνηγγέλλομεν ἀπὸ τῶν σιγηλῶν τούτων (Θεολογία σ. 191) τὴν ὑπὸ τοῦ ἐν Βέρνῃ καθηγητοῦ τῆς ἐπιστή-

μης τῆς Κ.Δ. κ. W. Michaelis ἔκδοσιν τῆς πραγματείας αὐτοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Die Datierung des Philipperbriefes» (1933) ἐξεφράσαμεν τὴν εὐχὴν, ὅπως μετ' οὐ πολὺ δοθῆ ἡμῖν ἡ εὐκαιρία νὰ ἀναγγεῖλωμεν καὶ τὴν ἔκδοσιν τοῦ εἰς τὴν εἰλημμένην ἐπιστολὴν ὑπομνήματος αὐτοῦ. Ὅθεν εὐνόητος τυγχάνει ἡ σημερινὴ χαρὰ ἡμῶν ἐπὶ τῇ πραγματοποιήσει τῆς εὐχῆς ἐκείνης. Τὸ μετὰ χεῖρας ὑπόμνημα μετέχει τῆς ὑπὸ συντηρητικωτέρων Γερμανῶν διαμαρτυρομένων θεολόγων, (οἱ αὖ P. Althaus, ὁ H. Appel, F. Hauck, G. Kittel κ. ἄ.) ἐκδιδομένης σειρᾶς συντόμων ὑπομνημάτων εἰς τὴν Κ. Δ., ἣτις ἀποτελεῖ οἶονεὶ τὸ ἀντίροπον τῆς ὑπὸ τοῦ κ. Lietzmann ἐκδιδομένης σχετικῆς σειρᾶς.

Τοῦ ὑπομνήματος προτάσσεται μετὰ τὸν πίνακα τῶν περιεχομένων καὶ τῶν συντηρήσεων (IV=VIII) εἰσαγωγή, (σ. 1—8), ἐνθα ἐξετάζονται ἐν περιεκτικωτάτῃ συντομία τὰ εἰσαγωγικὰ ζητήματα τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς καὶ ἐν τέλει παρατίθεται ἡ βιβλιογραφία, ἀφ' ἧς δὲν ἀπουσιάζουσιν οὐδὲ τὰ πρακτικὰ τοῦ ἐν Novisad κατ' Αὐγούστον τοῦ 1929 συνελθόντος καὶ περὶ τὰ προβλήματα τῆς ἀποστολῆς ταύτης μικροῦ συνεδρίου ὀρθοδόξων καὶ διαμαρτυρομένων ἐξηγητῶν¹. Ὁ σ. δεχόμενος οὐ μόνον τὴν γνησιότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνότητα τῆς πρὸς Φίλιππ. συμμερίζεται μετ' ἄλλων νεωτέρων τὴν καὶ ἐν τῷ ἀνωτέρῳ μνημονοθεῖντι ἔργῳ αὐτοῦ διὰ μακρῶν ὑποστηρικθεῖσαν γνώμην τοῦ Albertz, ὅτι αὕτη ἐπέμφθη οὐχὶ ἐκ τῆς ἐν Ρώμῃ, ἀλλ' ἐκ τίνος ἐν Ἐφέσῳ φυλακίσεως τοῦ Παύλου. Ἐπειτα δ' ἐπακολουθεῖ ἡ ἐρμηνεία, ἐνθα ὁ σ., μετὰ τὰς προτασσομένας ἐκάστου ἐρμηνευτέου τεμαχίου εἰσαγωγικὰς σημειώσεις, παρέχει τοῦτο ἑλληνιστικὴ καὶ παραπλευρῶς ἐν συγκεχρονισμένη γερμανικῇ παραφράσει, μεθ' ἧς παρατίθεται βραχείας κριτικᾶς παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ κειμένου καὶ ἔπειτα πλούσια σχόλια διασαφύοντα ἄριστα τὸ κείμενον οὐ μόνον φιλολογικῶς, ἀλλὰ καὶ θεολογικῶς, χωρὶς νὰ παραβλέπωνται καὶ αἱ γνώμαι τῶν σπουδαιωτέρων ἐξηγητῶν (δυστυχῶς μόνον τῶν νεωτέρων), ἀπέναντι τῶν ὁποίων δικαιολογεῖ ὅπως τὴν θετικὴν ἢ ἀρνητικὴν στάσιν αὐτοῦ. Ὅπου ὑπάρχει ἀνάγκη πλαυτέρως διονυχίσεως ζητήματός τινος προβαλλομένου ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ ποιεῖται σχετικὴν παρέκδοσιν, ἣν τοποθετεῖ εἰς τὸ τέλος τοῦ ἐρμηνευομένου τεμαχίου, πρὸς ἀποφυγὴν διασπάσεως τῆς συνοχῆς τῶν νοημάτων αὐτῶν. Καίτοι δὲ ὑπάρχουσι σημεῖα, ἐν οἷς δὲν συμφωνοῦμεν μετὰ τοῦ σ., εἶον τὸ περὶ τοῦ τόπου τῆς συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς, περὶ τῆς ἐννοίας τῆς φράσεως «οὐν ἐπισκόποις καὶ διακόνους» (α' 1) καὶ τῆς λέξεως «ἀρπαγμός», ὡς καὶ ἄλλα τινὰ σημεῖα τοῦ περιφύημου χριστολογικοῦ χωρίου β' 6—11, οὐχ ἤττον ὅμως ὀφειλομένον νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι τὸ ὑπόμνημα τοῦτο προδίδει οὐ μόνον κατοχὴν τῆς τε ἑλληνικῆς Βίβλου, Παλαιᾶς καὶ Καινῆς καὶ τῆς νεωτέρας ἐρμηνευτικῆς ἐπὶ τῆς Κ.Δ. παραγωγῆς, ἐτι δὲ καὶ φιλο-

1. Ταῦτα ἐδημοσιεύθησαν συντόμως ἐν τοῖς Theolog. Blätter τοῦ 1929 (ἀριθ. 11), πλαυτέρον δ' ἐν ταῖς Études Theologiques et religieuses (Montpellier 1930).

λογικὴν καὶ θεολογικὴν ἐμβρίθειαν καὶ ἑλληνομάθειαν οὐ τὴν τυχοῦσαν, ἀλλὰ καὶ ἀποστροφὴν πρὸς τὴν καινοθηρίαν σὺν σεβασμῷ πρὸς τὴν ἐρμηνευτικὴν παράδοσιν, ἣν πολλὰκις καὶ ἐπιτυχῶς ὑποστηρίζει κατὰ τῶν παρεκτροπῶν τῆς θρησκευολογικῆς ἐρμηνείας. Ἐκφράζομεν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ καὶ νέαν εὐχὴν, ὅπως ὁ κ. Michaelis χάριση εἰς τὴν ἐπιστήμην τοιαῦτα ὑπομνήματα καὶ εἰς ἄλλα βιβλία τῆς Κ.Δ.

II. I. ΜΠΡΑΤΕΙΩΤΗΣ

Η. Κορυπέτη, Ἐγκώμιον εἰς τὸν Πατριάρχην Νικόλαον Δ', τὸν Μουζάλωνα, Περιοδ. «Ἑλληνικά» τομ. Ζ', τευχ. 2. — Δημοσιεύεται ἀνώνυμον Ἐγκώμιον εἰς τὸν Πατριάρχην ΚΠόλεως Νικόλαον Δ' (1147—1151) ἀπαγγελθὲν ἐν διαρκείᾳ τῆς πατριαρχείας αὐτοῦ. Ὁ Νικόλαος Μουζάλων ἐ χρημάτισε περὶ τὸ 1100 Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου, παραιτηθεὶς δ' ἐμόνασεν ἐπὶ 37 ἔτη ὡς ἡγούμενος τῆς Μονῆς Κοσμιδίου. Μετὰ τὴν καθάρσιν τοῦ Πατριάρχου Κοσμά Β' τοῦ Ἀττικῆς (1146—1147) ἐπηκολούθησε δεκάμηνος χηρεία τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου, μὴ ἐπερχομένης συμφωνίας μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου πρὸς ἐκλογὴν διαδόχου αὐτοῦ. Ὅθεν ἀνετέθη εἰς τὸν Βασιλέα Μανουὴλ Κομνηνὸν (1143—1180) νὰ ὑποδείξῃ τὸν κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ κατάλληλον Πατριάρχην Ὁ Βασιλεὺς ὑπέδειξε τὸν γηραιὸν Νικόλαον, ὅστις ἠρνήθη κατ' ἀρχὰς ἀλλὰ τέλος συγκατετέθη ἕνεκα τῆς ἐπιμονῆς τοῦ Βασιλέως καὶ ἀνέλαβε τὸ Πατριαρχικὸν ἀξίωμα κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1147. Ἀλλ' ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ συνήνευσε ἰσχυρὰν ἀντίδρασιν, θεωρηθεῖσα ἀντικανονικὴ, διότι ὁ Νικόλαος παραιτήσας τὸν Ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς Κύπρου ἔθεωρήθη παραιτήσας καὶ τὴν ἀρχιερωσύνην. Φαίνεται ὅτι δὲν ἐγένετο χρῆσις τοῦ ἐπιχειρήματος, καθ' ὃ ὁ Νικόλαος μετὰ τὴν παραίτησιν ἀπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου Κύπρου γενόμενος μοναχὸς ἀπέβαλε τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα, συμφώνως πρὸς τὸν 2 κανόνα τῆς ἐν Ἁγίᾳ Σοφίᾳ Συνόδου (879—880). Ζωηραὶ συζητήσεις διεξήχθησαν, εἰς ἃς ἀνεμίχθη καὶ ὁ Νικόλαος Μεθώνης, συντάξας τὴν γνωστὴν πραγματείαν «Περὶ τῆς ἐπὶ καταστάσει τοῦ Πατριάρχου ἀντιλογίας καὶ περὶ Ἱεραρχίας» (Ἄνδρ. Δημητραπεοῦλου, Ἐκκλησιολογ. Βιβλιοθήκη σ. 266—292). Δι' αὐτῆς ὑπεστήριξε τὴν κανονικότητα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Νικολάου Μουζάλωνος. Ἄλλ' ἡ κατὰ τοῦτου ἀντίδρασις ὑπῆρξε τόσο ἰσχυρὰ καὶ ἐπίμονος, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ ὑποβάλλῃ παραίτησιν κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1151. Ἐν τῇ ἀνωτέρῳ ἐγκωμιαστικῇ λόγῳ ἐξαιρῶνται γενικῶς αἱ ἀρεταὶ τοῦ Νικολάου Μουζάλωνος, δὲν παρέχονται ὅμως ἱστορικαὶ ἐνδείξεις. X.

Ἀναστασίου Ὁρλάνδου, Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος. Τομ. Α', 1935. Τευχ. 1. Ὁ καθηγητῆς τοῦ Πολυτεχνείου καὶ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Ὁρλάνδος ἔδρασε τὸ ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἐπιγραφὴν ἐξαμηνιαῖον περιοδικὸν ἐν τῇ ὁποίῳ θὰ δημοσιεῖσθαι τὸ ἀφθονον ἀρχιτεκτονικὸν καὶ ἄλλο ὄλικόν, ὅπερ συνέλεξεν, ἐπὶ εἰκοσαετίαν περιερχόμενος τὴν Ἑλλάδα. Τὸ περιοδικόν, περιέχον πλούσιον καὶ πολύτιμον ἐπι-

στημονικὸν ὄλικόν, ἔχει λαμπρὰν καὶ ἀρίστην ἐμφάνεισιν. Ἐν τῷ ἀνωτέρῳ πρώτῳ τεύχει δημοσιεύονται πραγματεῖαι περὶ τῆς Πόρτας Παναγιαῖς τῆς Θεσσαλίας, περὶ τῶν σταυρεπιστέγων ναῶν τῆς Ἑλλάδος, περὶ τῶν Βυζαντινῶν ναῶν τῆς Ἀνατολικῆς Κορινθίας, περὶ τῶν ναῶν τῶν Ταρσιῶν καὶ τῆς Λέχουβας, περὶ τῆς βυζαντινῆς βασιλικῆς τῆς Μέντζενας καὶ περὶ τινος παλαιοχριστιανικῆς θύρας Τεγέας. X.

Ἰννοκετίου Ἐπισκόπου Νιζιγόροδ, Αἱ σύγχρονοι ἀθεϊστικαὶ καὶ ἀντορθόδοξοι προπαγάνδαι. Μετάφρασις Ἀρχιμ. Σωφρονίου Δούκα (παράρτημα «Κήρυκος Ἀληθείας») Ἀθήναι: 1935.

I r e n è e H a u s h e r r, De doctrina spirituali christianorum orientalium quaestiones et scripta, I. (Orientalia Christiana, XXX, 3) Roma 1933. Ὁ καθηγητὴς τοῦ ἐν Ρώμῃ Ποντιφικῆ Ἰνστιτούτου τῶν Ἀνατολικῶν σπουδῶν, δημοσιεύει ἐν τῷ ἀνωτέρῳ τεύχει πρώτον τρία κεφάλαια περὶ τοῦ Λόγου. Ταῦτα διεσώθησαν ἐν συριακῇ καὶ ἐν λατινικῇ γλώσσῃ. Ἐφεξῆς ἀποσπάσματα τινὰ τοῦ ἀγ. Ἐφραίμ τοῦ Σύρου περὶ προσευχῆς ἐπὶ τῆς ρήσεως τοῦ Κυρίου «Μάρθα, Μάρθα μεριμνᾷς καὶ τυρβάξεις περὶ πολλὰ ἐνὸς δὲ ἐστὶ χρεῖα κτλ.». Περαιτέρω πραγματεύεται περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν παρ' Ἐδαγρίῳ τῷ Ποντικῷ ὀκτὼ κεφαλαιωδῶν ἀμαρτημάτων, τὰ ὅποια ἤδη ὁ Ο. Zöckler ἐξήτησε νὰ παραστήσῃ ὡς ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὴν τῶν Στωϊκῶν διδασκαλίαν περὶ κακιῶν καὶ παθῶν κατὰ τὸ ἐξῆς διάγραμμα:

πάθη	}	ἡδονή	=	γαστριμαργία	}	λογισμοί.
		ἐπιθυμία	=	πορνεία		
		φόβος	=	φιλαργυρία		
		λύπη	=	λύπη		
κακίαι	}	ἀφροσύνη	=	ὀργή	}	λογισμοί.
		δειλία	=	ἀκηδία		
		ἀκολασία	=	κενοδοξία		
		ἀδικία	=	ὑπερηφανία		

Παρομοίαν πρὸς τὴν τοῦ Zöckler γνώμην ἐξήνεγκε καὶ ὁ St. Schiwietz, ἐνῶ ὀρθῶς ὁ ρώσος S. Zarine ὑπέδειξεν ὅτι ὁ Ἐδάγριος ἠδύνατο ν' ἀρυσθῇ τῶν διδασκάλων τοῦ Αἰγυπτίων μοναχῶν καὶ δὴ τοῦ Μακαρίου. Ἄλλ' ἀκριβέστερον ὁ W. Bousset, εἰς ὃν ἀφίεται εἰδικὴ μονογραφία περὶ τοῦ Ἐδαγρίου (Tubingen 1923) ὑπέδειξεν ὅτι ὁ Ἐδάγριος τὴν διδασκαλίαν περὶ τῶν ὀκτὼ ἀμαρτημάτων ἠρύσθη ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὀριγένους. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο καταλήγει καὶ ὁ I. Hausherr διὰ πολλῶν παρατηρήσεων ἐπὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὀριγένους καὶ τοῦ Ἐδαγρίου. Περαιτέρω ὁ I. Hausherr ἐξετάζει τὴν ἐπίδρασιν τοῦ συγγράμματος «Βιβλίον τοῦ ἁγίου Ἱεροθέου» συνταχθέντος ἐν Συρίᾳ καὶ ἔχοντος μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου διασωθέντα πολύχροτα συγγράμματα. Τέλος ἐν σημειώματι περὶ τινος συγγράμματος δημοσιευθέντος ὑπὸ τοῦ Νικοδήμου Ἀγιορείτου ἐν τῷ συγγράμματι «Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νη-

πτικῶν, Βενετία 1792», οὗτινος τὰς πρώτας σελίδας κατέχει πραγματεία ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου Ἐρημίτου, Παραίνεσις περὶ ἡθους ἀνθρώπων καὶ χρηστῆς πολιτείας. Ἐν κεφαλαίοις ρο'.» ὁ I. Hausherr ἀποδεικνύει ὅτι ἡ πραγματεία αὕτη δὲν εἶναι χριστιανικῆς προελεύσεως οὔτε ἀνήκει εἰς τὸν ἁγ. Ἀντώνιον. Πρόκειται περὶ διδασκαλίας τῶν Στωικῶν φιλοσόφων καὶ ἰδίως τοῦ Ἐπιπτήτου, ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἀναπαρασταθείσης. X.

Ant. Nägele: Des Johannes Chrysostomus Homilien zu den Timotheus briefen des heiligen Apostels Paulus und die Zeit ihrer Abfassung. Theologisches Quartalschrift, Heft. 3 u. 4. 1935.

Ἡ μικρὰ αὕτη μελέτη παρατίθεται ἐν τοῖς εἰς ἓνα τόμον ἐκδοθεῖσι πρώτῳ καὶ δευτέρῳ τεύχεσιν ἐ.ἔ. τοῦ ὑπὸ τῆς Καθολικῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Τυβίγγης ἐκιδιδόμενου ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ «Theologischer Quartal: schrift». Ὁ συγγραφεὺς τῆς εἰδικῶς ἐπὶ μακρὸν ἀσχολούμενος μετὰ τῶν περὶ τὰ ἔργα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἀναφεντῶν ζητημάτων προσπαθεῖ μετὰ πολλῆς τῆς κριτικότητος μαρτυροῦσης βαθεῖαν μελέτην τῶν ἔργων τοῦ ἱεροῦ πατρὸς καὶ τῆς περὶ αὐτοῦ φιλολογίας νὰ δώσῃ τὴν δέουσαν λύσιν εἰς τὸ περὶ τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς καὶ ἀπαγγελίας τῶν ὁμιλιῶν του εἰς τὰς πρὸς Τιμόθεον δύο ἐπιστολάς ἐγερθέν πρόβλημα.

Ὡς γνωστόν, ὁ μέγας ῥήτωρ τῆς ἀρχαίας χριστιανισμοῦς διηρμήνευσε πάσας τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εἰς τὰ κηρύγματά του ὡς τε πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ ὡς Ἀρχιεπίσκοπος ἐν Κωνσταντινουπόλει. Περὶ τοῦ ἀκριβοῦς χρόνου συγγραφῆς διαφόρων ἐκ τῶν ὁμιλιῶν τούτων δὲν ὑπάρχουσιν ἀκόμη τελικὰ συμπεράσματα, τούτο δὲ δηλογοεῖ καὶ ὁ κ. H. Lietzmann ἐν τῇ ἐπισηρηθεισῇ παρ' αὐτοῦ χρονολογικῇ κατατάξει τῶν κυριωτέρων ἔργων τοῦ μεγάλου Ἱεράρχου, τῇ παρατιθεμένῃ ἐν Pauly-*Missowas* Realenzyklopädie (τομ. 9, 1916 στ. 1816).

Ὁ σ. κατόπιν πειστικωτάτων ἐπιχειρημάτων καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ «χρυσορρήμων τὴν γλῶτταν» πατὴρ ὡς Ἀρχιεπίσκοπος συνέταξε τὰς ὁμιλίας του ταύτας εἰς τὰς πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολάς. Δὲν θὰ συμφωνοῦμεν πλήρως ὡς πρὸς τὴν ἰσχυρότητα τοῦ ἀπὸ τῆς 4ης ὁμιλίας εἰς τὴν πρὸς Τιμόθεον Β' ἐπιστολῆν (2,4) «Μηδεὶς τοῖνον ἀξιούτω τῶν τὴν ἐπισκοπὴν ἐχόντων ταῦτα ἀκούων, ἀλλ' ἀπαξιούτω μὴ ταῦτα πράττων» (I.P. Migne E.Π. 62,619) ἐπιχειρήματος, χωρὶς ὅμως διὰ τούτου ποσῶς νὰ διαμφισθητῶμεν, ὅτι λίαν ἀποσαφηνισμένην θεωρεῖ ὁ μέγας διδάσκαλος τὴν ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀξιωματοῦ διαφορὰν τοῦ πρεσβυτέρου καὶ ἐπισκόπου.

Συμφωνοῦμεν ἀπολύτως, ὅτι ἡ γλῶσσα τῆς 8ης ὁμιλίας εἰς τὴν Α' πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολὴν ἀνήκει μᾶλλον, ὅπως θεωρεῖται ἀκουσθεῖσα ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλ' ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ θὰ ἔπρεπε νὰ παραδεχόμεθα, ὅτι τοιαύτην γλῶσσαν θὰ ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ μᾶλλον ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ νεαρὸς πρεσβύτερος καὶ διάκονος. Ὁ

τῷ β' τόμῳ σελ. 297—335 τῶν Acta Martyrum et Sanctorum, περιέχεται δὲ ἐν τῷ Βατικανῷ Συριακῷ Κώδικι 369.

I. Δ. ΦΑΓΚΟΥΛΗΣ

E. Molland: Die literatur—und dogmengeschichtliche Stellung des Diognetbriefes Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche. 1934. 33 Band Heft. 4 s. 289—312.

Ὁ συγγραφεὺς τῆς μικρᾶς ταύτης πλὴν ὅμως μετὰ πολλῆς σαφηνείας, προδιδοῦσης λιπαρὰν, σπουδῆν τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ θέμα ζητημάτων συνταχθείσης μελέτης, εἰσέρχεται εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ πολλὰ χῶς διαμφισβητηθέντος ζητήματος τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐγράφη ἢ πρὸς Διόγνητον ἐπιστολή, ὁ ἀδάμας οὗτος, ὡς ἀπεκλήθη, τῆς ἀπολογητικῆς φιλολογίας.

Εἶναι γνωστὸν, ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα εἰς τὸ ὁποῖον κατέληξαν αἱ σχετικαὶ μελέται, ὑπῆρξεν ὅπως ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τεθῆ ὀριστικῶς κατὰ τὸν δ'. ἢ γ'. μ. Χ. αἰῶνα, ἀποκλειομένου παντελῶς τοῦ α'. ἢ τῆς μετακωνσταντινείου ἐποχῆς. Πλὴν ὅμως μετὰ τῶν γνωμῶν περὶ τοῦ δ'. ἢ γ'. αἰῶνος εὐδεμία θεωρεῖται ὡς πλήρως ἐπικρατούσα, ἀφοῦ ἀμφότεραι ὑποστηρίζονται ὑπὸ κορυφαίων ἐκπροσώπων τῆς ἐρεύνης τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς φιλολογίας. Ὑπὲρ τῆς συγγραφῆς κατὰ τὸν δ'. αἰῶνα ἐτάχθησαν, ὡς γνωστὸν, μετὰ τῶν ἄλλων οἱ κράτιστοι μελετηταὶ τῆς Πατρολογίας. Ο. Bardenhewer καὶ G. Krüger, ὑπὲρ δὲ τῆς κατὰ τὸν γ'. αἰῶνα οὐχὶ ἄλλοι ἢ οἱ Ad. Harnack, O. Stählin καὶ A. Jülicher.

Ὁ σ. τῆς παρούσης μελέτης διερευνᾷ τὰς ἀναπτυχθείσας γνώμας καὶ δι' ἐπιχειρημάτων μᾶλλον φιλολογικῶν καὶ μᾶλλον ἐξωτερικῶν ἢ ἐσωτερικῶν κριτηρίων, ἐπίσης δὲ καὶ ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν περὶ τοῦ συγγραφέως τῆς ἐπιστολῆς ἐκάστοτε διαπτυχθέντων καταλήγει: εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὡς χρόνος συγγραφῆς δεόν νὰ θεωρηθῆ τὸ δεύτερον ἡμῶν τοῦ δευτέρου αἰῶνος καὶ πιθανῶς ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Μάρκου Ἀδρηλεῖου, ἀποκλείει δὲ διαρρήδην ὡς συγγραφεῖς τοὺς ἀπολογητὰς Ἀριστείδην ἢ Ἰουστίνον ἢ ἄλλους θεωρηθέντας ὡς συγγραφεῖς εὐρίσκων λίαν ὑποκειμενικὰς τὰς γενομένας ὑποθέσεις.

Ἄς μὴ παραλειφθῆ ἐνταῦθα νὰ λεχθῆ, ὅτι ὁ μελετητὴς λαβὼν γνώσιν καὶ τῆς κατὰ τὸ 1925 δημοσιευθείσης μελέτης τοῦ πανοσ. Ἀρχιμ. κ. Ἐμμ. Καρπαθίου «Συμπλήρωσις τοῦ χάσματος τῆς πρὸς Διόγνητον ἐπιστολῆς» ἀποκρούει τὴν γνώμην περὶ παρεμβολῆς μετὰ τῶν κεφαλαίων 10 καὶ 11 τοῦ ὑπὸ τοῦ καρδινάλιου J. Mai (Spicilegium Romanum III p. 704—6) δημοσιευθέντα ἐν ἀραβικῇ γλώσσῃ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου Ἱεροθέου ἀποσπάσματα.

Πέραν τοῦ ζητήματος περὶ τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς, ὅστις καθ' ἡμᾶς καὶ μετὰ τὴν καλὴν καὶ πολλοῦ ἐπαίνου ἀξίαν προσπάθειαν ταύτην θὰ παραμένῃ οὐχὶ ἀσφαλῆς, ἐφ' ὅσον καὶ τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα ὑποκειμενικῶς ἐπηρεαζόμενα δὲν ἐγγυῶνται περὶ

ιερός καὶ μέγας Χρυσόστομος ὁμιλιῶν καὶ κηρύττων εἴτε ὡς πρεσβύτερος εἴτε ὡς ἀρχιερεὺς ἐκήρυττε καὶ ὠμίλει ὡς ὁ Χρυσόστομος τοῦ ἀπαραμειώτου ἠθικοῦ κύρους. Τὴν πραγματικὴν ἠθικὴν ἐπιβολὴν καὶ αὐθεντίαν παρέσχον εἰς τοὺς ἀληθεῖς ἐκκλησιαστικούς ποιμένας καὶ τοὺς διδασκάλους τοῦ Εὐαγγελίου ἐν οὐδεμίᾳ περιπτώσει τὰ ἀξιώματα, οἱ τίτλοι καὶ εἰ τι ἄλλο ἐξωτερικόν. Ταύτην ἀπέκτησαν οὗτοι δι' ἀπαρεγκλίτως εὐσταθοῦς χριστιανικῆς ζωῆς, ἀκτινοβολούσης ἐξ ἐσωτερικῆς εἰρήνης καὶ πεπληρωμένης ἀγάπης καὶ καλωσύνης. Τότε δὲ μόνον ἠδύναντο ποιμνιον καὶ ἀκροαταὶ νὰ ἐπαναλαμβάνωσιν ἐκάστοτε περὶ αὐτῶν ἐν τῇ δυνατῇ πάντως ἀνθρωπίνῃ σχετικότητι ὅ,τι ὁ ἱστορικός Εὐσέβιος ποτε χαρακτηρησιτικώτατα εἶπε περὶ τοῦ μεγάλου Ὁριγένους «οἶον τὸν λόγον, τοιόνδε καὶ τὸν τρόπον καὶ οἶον τὸν τρόπον, τοιοῦτον καὶ τὸν λόγον ἐπιδείκνυνται».

Ὁ σ. πρὸς καθορισμὸν καὶ τῆς χρονολογίας ἀφορμᾶται ἐκ τῆς αὐτομαρτυρίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἐν τῇ 44ῃ ὁμιλίᾳ του εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων (20,4) «Ἰδοὺ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ καὶ ἡμεῖς λοιπὸν τριετίαν ἔχομεν νύκτα μὲν καὶ ἡμέραν οὐ παρακαλοῦντες, διὰ τριῶν δὲ πολλάκις ἡμερῶν ἢ δι' ἑπτὰ τοῦτο ποιῶντες» συμπεραίνων, ὅτι αἱ ὁμιλίαι εἰς τὰς πράξεις τῶν Ἀποστόλων, αἵτινες, ὡς γνωστὸν, ἀναμφιβόλως ἀπηγγέλλθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐξεφωνήθησαν τρία ἔτη μετὰ τὴν εἰς Ἀρχιεπίσκοπον χειροτονίαν του (398) ἤτοι τὸ ἔτος 401. Ἄς σημειθῇ, ὅτι γενικῶς παραδεκτὸν ἐθεωρεῖτο καὶ θεωρεῖται ἄχρι τοῦδε τὸ 400ὸν ἔτος, ὡς ὁ χρόνος τῆς ἐκφωνήσεως τῶν ὁμιλιῶν τούτων. Τὸ πρῶτον ἤδη, ἐφ' ὅσον εἶμεθα εἰς θέσιν νὰ γνωρίζωμεν, ἐκφράζεται ἢ περὶ τοῦ ἔτους 401 γνώμη, τὸ ἔτος 400 παραδέχεται καὶ ὁ εἰδικώτερος μελετητῆς τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου Chr. Baur, ἐπιμένει δὲ εἰς τὴν γνώμην του ταύτην καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐκδόσει τοῦ γνωστοῦ ἔργου του περὶ τοῦ ἱεροῦ πατρὸς. Νομίζει, ὅτι τὸ «τριετία» δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς «τὸ τρίτον ἔτος». Οὐδαμῶς θὰ ἐδιστάζομεν νὰ εὐρωμεν ὀρθὴν τὴν ἄποψιν ταύτην.

Ὁ σ. ἐπιμένων εἰς τὴν περὶ τοῦ 401 ἔτους ἰδίαν γνώμην εὐρίσκει στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ «διὰ τριῶν δὲ πολλάκις ἡμερῶν ἢ δι' ἑπτὰ τοῦτο ποιῶντες» καὶ ἐπὶ τῇ χάσει τοῦ ἤδη κατοχυρωθέντος ἰσχυρισμοῦ του περὶ τῆς ἐκ τοῦ χρόνου τῆς ἀρχιερατείας καταγωγῆς τῶν πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῶν, ὅτι ὡς χρόνος συγγραφῆς τούτων δέον νὰ θεωρηθῇ τὸ 402 ἔτος.

I. Δ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ

K. V. Zetterstéen: Eine Homélie des Amphilocheus von Ikonion über Basilius von Caesarea. Ἐν τῇ πρώτῃ τεύχει π. ἔ. τοῦ περιοδικοῦ «Oriens Christianus» σελ. 69-98 περιέχεται μετάφρασις ἐκ τοῦ συριακοῦ ἐκ τῆν γερμανικῆν τῆς ἀποδιδομένης εἰς τὸν ἄγιον Ἀμφιλόχιον ἐπίσκοπον Ἰκονίου βιογραφίας τοῦ ἁγίου Βασιλείου. Ἡ βιογραφία αὕτη θεωρεῖται, ὡς γνωστὸν ἔργον τοῦ ἡ' αἰῶνος. Τὸ πρωτότυπον συριακὸν κείμενον εἶχε δημοσιεῖθῃ ὑπὸ τοῦ κ. Bedjan ἐν

ἀναντιρρήτου πειστικότητος ἐξετάζει: τὴν θαυμασιωτάτην αὐτὴν ἐπιστολήν, ἀριστουργηματικὴν εἰς ὕψος καὶ πλοῦτον ὑψηλῶν ἰδεῶν, ἀπὸ ἀπόψεως μορφῆς καὶ περιεχομένου καὶ δὴ τοῦ δογματικοῦ.

Εὐρίσκει, ὅτι ἀπὸ ἀπόψεως μορφῆς οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἐν τῇ χριστιανικῇ φιλολογίᾳ διηπλώθη ἐπὶ τοσοῦτον ἢ ἑλληνικὴ ἐπίδρασις ἢ ἔσον ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ. Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον εὐρίσκει ἀσθενῆ τὴν ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν καὶ δὴ ἐκ στωϊκῶν καὶ πλατωνικῶν στοιχείων («ἀόρατος ψυχὴ ἐν δρατῷ φρουρεῖται σώματι», β,4 «εἰς τοιαύτην αὐτοῦς (χριστιανούς) τάξιν ἔθετο ὁ Θεός, ἣν οὐ θεμίτων αὐτοῦς παραιτήσασθαι», β,10'). Ὡς πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς ἰδέας δεικνύει ἢ ἐπιστολῇ οὐχὶ ἰδιαιτέραν πρωτοτυπίαν. Αὗται εἶναι κοινὰ τῆς ἐποχῆς πλατωνισμοῦ καὶ στωϊκῆς ἠθικολογίας χαρακτηριστικά. Τοῦναντίον εὐρίσκει λίαν πρωτότυπα τὰ χριστιανικὰ στοιχεῖα. Πλὴν ὅμως θεωρεῖ ἀσθενεστέραν τὴν ἐκ τῆς Π. Δ. ἐπίδρασιν καὶ δὴ ὡς πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἀποκαλύψεως, ἰσχυροτέραν τὴν τῆς Κ. Δ. συνολικῶς καὶ εἰς ἄκρον ἰσχυρὰν τὴν τῶν Παυλιανῶν ἰδεῶν καὶ δὴ ἐπὶ τῆς σωτηριολογίας.

Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ μὴ ὁμολογηθῆ, ὅτι ὡς πρὸς τὸ δεύτερον μέρος τῆς καλῆς ταύτης ἐργασίας δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν μετ' εὐκολίας νὰ προβληθῆ ἑτέρα γνώμη.

I. Δ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ

K. Adam: Jesus Christus und der Geist unserer Zeit. Vortrag in erweiterter Form Verlag Haas u. Grabherr. Augsburg 1935. s: 45. Kart. 1,20 RM Lein. geb. 2,50 RM.

Τὸ ἀνωτέρω ἔργον προῖον τῆς εὐσεβείας καὶ τῶν μελετῶν τοῦ εἰδικώτατα ἀσχολουμένου μετὰ τῶν χριστολογικῶν προβλημάτων διασήμου καθηγητοῦ τῆς Συστηματικῆς Θεολογίας τοῦ ἐν Τυβίγγῃ Πανεπιστημίου κ. K. Adam ἀποτελεῖ ἐπεξεργασίαν γενομένης παρ' αὐτοῦ διαλέξεως εἰς ἀπάντησιν καὶ ἀντίκρουσιν τῶν σημερινῶν ἐν Γερμανίᾳ ἀθεϊστικῶν καὶ εἰδωλοατρικῶν κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπιθέσεων. Ἐν τῇ Τυβίγγῃ δρᾷ, ὡς γνωστόν, ἀνενόχλητος ἢ μᾶλλον καὶ ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τῶν σήμερον κρατούντων ἑ ἀποστάτης Θεολόγος, Πανεπιστημιακὸς καθηγητῆς κ. Hauer, ὡς ἀρχηγὸς τῆς γνωστῆς εἰδωλοατρικῆς κινήσεως τῆς γερμανικῆς πίστεως.

Ὁ κ. Adam, συγγραφεὺς τοῦ τόσον ἐπαινεθέντος διβλίου «Ἰησοῦς Χριστός» μετὰ τῆς γνωστῆς κριτικότητός του, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εὐαγγελικῶν μαρτυριῶν καὶ τῶν πορισμάτων τῶν ἄχρι τοῦδε χριστολογικῶν ἐρευνῶν τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης, καταδεικνύει καὶ εἰς τοὺς σήμερον ἀντιλέγοντας, ὅτι ὁ Χριστὸς καὶ ἡ διδασκαλία του, ὡς καὶ πάντοτε, οὕτω καὶ σήμερον μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἀπολυτρωτικῆς τῶν δυνάμεως. Ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ Ἰησοῦς ἴστανται ὡς ἐρώτησις καὶ ἀπάντησις, ὡς πόθος καὶ πλήρωσις. Ὁ χριστιανισμὸς, τὴν ἀπόδειξιν τῆς αἰωνιότητος τῶν ἀξιῶν τοῦ ὁποίου μετὰ τῆς καθαρότητος παρατίθεται ὁ λογικώτατος κ. Καθηγητῆς, καλεῖ καὶ σήμερον πρὸς ἑκυτὸν εἰς τὰ ἀνήσυχα καὶ ἐπαναστατικὰ πνεύματα τοῦ σημερινοῦ αἰῶνος, ἵνα εὐρωσι τὴν ἀληθινὴν ἀνάπαυσιν ἐν τῷ πνευματικῷ των συνόλω.

Θὰ ἠὸχόμεθα, ὅπως τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ σοφοῦ συγγραφέως, τὸ ποῖον μετὰ τόσον ἐνδιαφέροντος ἀναγινώσκειται, ἀποφέρει ἐκατονταπλασίονας καρποὺς καὶ ἀποτελέσῃ καὶ τοῦτο σύνθημα σωτηριώδους ἐγρηγόρσεως τῶν τετραγαγμένων πνευμάτων τῆς ἐποχῆς μας, ὅπως προσέρχονται καὶ μένωσι παρ' ἐκείνω, ὅστις ὄντως εἶναι «τὸ Φῶς καὶ ἡ Ἀλήθεια καὶ ἡ Ζωή».

I. Δ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ

Zeitschrift : Eine heilige Kirche, 4. 16. Heft, April-Juni 1935.
 Ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ τούτῳ τεύχει τοῦ ὑπὸ τοῦ κ. Fr. Heiler ἐκδομένου καλλίστου τούτου περιοδικοῦ «Μία ἁγία Ἐκκλησία» ἐξετάζεται ἐν διαφόροις πραγματείαις τὸ «Δόγμα τῆς Ἐκκλησίας». Αὗται εἶναι : Τὸ μυστήριον τοῦ περὶ μύστεως κηρύγματος. Ἡ ἀναγκαιότης τοῦ δόγματος. Ἡ λειτουργία ὡς ἐν προσευχῇ δόγμα. Ὁ λειτουργικὸς χαρακτῆρ τῆς δογματικῆς θεολογίας. Τὸ δόγμα ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Πίστις, λόγος καὶ δόγμα ἐν τῇ Ρωμαιοκαθολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Τὸ δόγμα ἐν τῇ Λουθηρανῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἡ ἀναβίωσις τοῦ δόγματος ἐν τῷ Προτεσταντισμῷ. Τὸ παλαιὸν καὶ νέον δόγμα καὶ ἡ ὥρα τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

Τὸ θέμα περὶ τοῦ δόγματος ἐν τῇ Ὄρθοδόξῳ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ διεπραγματεύθη συντόμως καὶ σαφῶς ὁ ἐν Παρισίαις Ρώσος Πρωθιερεὺς Καθηγητῆς αἰδ. Σ. Δουλγκιῶφ. Λίαν εὐχάριστον, ὅτι σὺν τοῖς ἄλλοις διευκρινίζεται καὶ πάλιν τὸ ζήτημα τοῦ μὴ δυνατοῦ τῆς ἰσχυρίας τῶν ἀποκληθέντων συμβολικῶν βιβλίων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸ μόνον ἀθθεντικὸν καὶ ὑποχρεωτικὸν κύρου διὰ τὰ μέλη τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας σύμβολον Νικαίας—Κωνσταντινουπόλεως.

I. Δ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ

R. P. Casey : The Excerpta ex Theodoto of Clement of Alexandria. Edited with translation, introduction and notes. (Studies and Documents edited by Kirsopp Lake, Litt D. and Silva Lake, M.A), London, 1934. Christophers 164 S. 8°.

Μετ' εὐεξηγήτου χαρᾶς ἐχαιρέτισθη ἡ νέα αὕτη ἐκδοσις τοῦ εἰς Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα ἀποδιδόμενον ἔργου «Ἐκ τῶν Θεοδοῦτο καὶ τῆς ἀνατολικῆς καλουμένης διδασκαλίας κατὰ τοὺς Οὐαλεντίνου χρόνους ἐπιτομαί», τὸ ἐπὶ τὸ συντομώτερον γνωστὸν «Excerpta ex Theodoto». Ὡς γνωστὸν καὶ τὸ ἔργον τοῦτο ἀποτελοῦν πρὸς ἐπεξεργασίαν ὀλικὸν περιλαμβάνεται ἐν τῷ Κλημεντινῷ χειρογράφῳ τοῦ Φλωρεντιανοῦ κώδικος γβ μετὰ τῶν α' «Στρωματεὺς ἕγδοος» καὶ β' «Ἐκ τῶν Πρόφητικῶν ἐκλογαί». Αἱ τρεῖς αὗται συλλογαὶ ὀλικοῦ ἀκολουθεῖσαι ἐν τῷ μνημονευθέντι χειρογράφῳ τὰ ἐπὶ πρῶτα βιβλία τῶν Στρωμάτων τοῦ Κλήμεντος παρουσιάζονται ὡς ἔργα τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως.

Σπουδαιότητην διηγεσίαν παρέχει ἡ προκειμένη ἐκδοσις κυρίως

διὰ τῆς προτασομένης μακροτάτης εἰσαγωγῆς. Ἐκτενῆ ἀνάλυσιν ταύτης μὴ δυνάμενοι ἐν τῇ πρωτοτύπῃ παρηκολουθήσαμεν ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 9 φύλλῳ τοῦ Θεολογικοῦ βιβλιογραφικοῦ φύλλου. Αὕτη ἀποτελεῖ ἀναμφιβόλως σπουδαιωτάτην συμβολὴν εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ τόσου δυσχεροῦς καὶ ἰδία λόγῳ τοῦ τεμαχισμοῦ τοῦ κειμένου ἔργου τούτου τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς φιλολογίας.

Ἐδύχως δὲν παραλείπει νὰ ἐξετάσῃ ὁ πολύπειρος ἐκδότης τὸ ζήτημα τῆς διεξηγήσεως τοῦ τίτλου τοῦ βιβλίου, ὡς καὶ τὸ σοβαρώτατον πρόβλημα τῶν πηγῶν. Οὐχί ἴσως ἀδικαιολογητῶς δὲν θέγαται τὸ τόσῳ ἄλλοτε ἀνακινηθὲν ζήτημα περὶ τοῦ συγγραφέως τῶν τριῶν τούτων συλλογῶν τοῦ χειρογράφου καὶ δὴ εἰδικώτερον περὶ τοῦ «ὀγδόου Στρωματέως» ὡς καὶ περὶ σχετικῶν ἄλλων ἀνακινηθέντων προβλημάτων. Εἰς τὴν συζήτησιν ταύτην μετέσχον πλὴν τοῦ μεγάλου Θεολόγου Ad. Harnack καὶ ὁ εἰδικὸς μελετητὴς τοῦ Κλήμεντος E. de Fayé καὶ ὁ ἐν Γένῃ Ἱστορικὸς κ. K. Heussi. Ἐς σημειωθῆ, ὅτι ἐσχάτως εἶδε τὸ φῶς ἡ μελέτη τοῦ J. Munck: «*Untersuchungen über Clemens von Alexandrien*. Stuttgart. 1934». Ἀνεκινήθησαν καὶ πάλιν τὰ ζητήματα ταῦτα, πλὴν ἕως ἡμετέρας ἡ μελέτη αὕτη δριμύτατα ἐπεκρίθη καὶ οὕτω μένομεν εἰς τὰ αὐτὰ συμπεράσματα.

Οὐχὶ ὀλιγώτερον σπουδαία ἢ ἐν τῇ τρίτῳ τμήματι τῆς εἰσαγωγῆς παρεχομένη ἀνάλυσιν τοῦ Οὐαλεντιανοῦ συστήματος, ὡς καὶ ἡ ἐν τῇ τετάρτῳ διεξήγησις τῆς Θεολογίας τῶν ἐξ ἄλλων Οὐαλεντιανῶν κύκλων παρεχομένων ὑπ' ἀριθμ. 42—65. Ἐν τῇ τελευταίῳ τμήματι ἐξετάζεται λεπτομερῶς ἡ οὐσία καὶ ἡ σημασία τοῦ Οὐαλεντιανισμοῦ. Ἐς σημειωθῆ, ὅτι μεταξὺ ἄλλων εὗρισκει ὁ κ. Casey, ὅτι παρὰ ταῖς Οὐαλεντιανικαῖς σχολαῖς εὗρισκομεν μόνον ἐλληνικὴν καὶ χριστιανικὴν ἐπίδρασιν οὐχὶ δὲ Βαβυλωνιακὴν, Περσικὴν καὶ Αἰγυπτιακὴν.

Γενικῶς δὲ καὶ ἡ ἐκδοσις τοῦ κειμένου μετὰ παρατιθεμένης ἀγγλικῆς μεταφράσεως παρὰ τὴν θαυμασίαν Κλημεντινὴν ἐκδοσιν τοῦ κ. O. Stahlin παρέχει σημαντικὴν ὑπηρεσίαν, ἐφ' ὅσον σὺν τοῖς ἄλλαις συμπληροῦν ταύτην ὡς πρὸς τὴν παράθεσιν τῶν ἀποδεικτικῶν χωρίων.

Ὅτι ἔπρεπε νὰ εὐχαρθῶμεν, ὅπως ἴδωμεν παρομοίαν ἐκδοσιν καὶ τοῦ ἔργου «*Ἐκ τῶν Προφητικῶν ἐκλογαί*», τοῦ ὁποῦο ἐπίσης τόσος δὺσκολος ἐν πολλοῖς ἢ κατανόησις.

I. Δ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ

Γενναδίον τοῦ Σχολαρίου ἅπαντα τὰ ἐδρισκόμενα. Oeuvres Complètes de Gennado Scholarios publiées pour la première fois par t. L. Petip, † X. A. Sideridès et M. Jugie Tome IV. Paris. Maison de la Bonne Presse. 1935.

Ἡ πρό τινων μόλις ἐτῶν ἀρξαμένη ἐν Παρισίαις ἐκδοσις τῶν ἔργων τοῦ πρώτου μετὰ τὴν ἄλωσιν Πατριάρχου Γενναδίου Β'. τοῦ Σχολαρίου συνεχίζεται παρουσιάσασα πρό τινος μετὰ τῆς αὐτῆς καλαισθησίας καὶ ἐπιμελείας καὶ τὸν τέταρτον αὐτῆς τόμον. Μετὰ ἐπιστημονικωτάτην μακρὰν εἰσαγωγὴν (I—XXIX) ἐπακολουθεῖ ἡ παράθεσις τῶν ἐξῆς ἔργων: α'. Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν

ἐπ' Ἀριστοτέλει ὡς καὶ αἱ ἐπιστολαὶ καὶ λοιπὰ ἔργα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν κατὰ τοῦ Πλήθωνος πολεμικὴν (σ. 1—189) β'. Τὰ ποιμαντικὰ καὶ ἀσκητικὰ ἔργα (σ. 190—309), γ'. Τὰ λειτουργικὰ (σ. 310—68), δ' τὰ ποιητικὰ (σ. 369—97), ε'. 34 ἐπιστολαὶ φέρουσαι τὴν ὑπογραφήν «Γεώργιος Σχολάριος» γραφεῖσαι πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 1450 (σ. 398—473), στ'. 7 ἐπιστολαὶ μετὰ τῆς ὑπογραφῆς «Γεννάδιος Σχολάριος» ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους 1450 καὶ ζ'. Ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἱστορικὰ ἔργα» ἢ Χρονογραφία.

Συνοδεύεται καὶ ὁ τόμος οὗτος παρὰ πίνακος τῶν κυρίων ὀνομάτων ὡς καὶ πίνακος φιλοσοφικῆς καὶ θεολογικῆς ὀρολογίας.

I. Δ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ

K. Kirchhoff: Die Ostkirche betet. Hymnen aus den Tagzeiten der Byzantinischen Kirche. Vorfastenzeit. Verlag J. Hegner. Leipzig. 1934. s. 201. RM. 6,50

Ὑπὸ τὸν ἐλευστικώτατον τούτον τίτλον «Ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία προσεύχεται» ἤρξατο ἀπὸ τινος ἐκδιδομένη σειρά κομψοτάτων τευχῶν περιεχόντων ἐν γερμανικῇ μεταφράσει, γενομένη παρὰ τοῦ καθολικοῦ κ. K. Kirchhoff τοὺς σπουδαιότερους ἕμνους τοῦ Τριῳδίου μας.

Τὸ ἤδη κυκλοφορήσαν πρῶτον τεῦχος περιέχει τὰ κυριώτερα καὶ διδακτικώτερα ἄσματα ἐκ τῶν ἀκολουθιῶν τῆς Κυριακῆς τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου, τῆς Κυριακῆς τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου, τῆς Κυριακῆς τοῦ Ἀσώτου, τῆς Κυριακῆς τῆς Ἀπόκρως καὶ τῆς ἑβδομάδος πρὸ τῆς Κυριακῆς τῆς Τυρινῆς ὡς καὶ τῆς Κυριακῆς τῆς Τυρινῆς.

Προηγεῖται περιεκτικωτάτη εἰσαγωγή ἐπὶ τῆς ἀπμυτογραφίας τῆς κατὰ Ἀνατολὰς ἀγίας Ἐκκλησίας μας καὶ ἐξαίρεται δι' ἐκφράσεων αὐτόχρημα δυνατοτάτων τὸ ὕψος καὶ ἡ υποβλητικὴ δύναμις, τὴν ὁποίαν ἐνέχουσι τὰ ἄσματα τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ πάντα καὶ δὴ καὶ τὰ τοῦ χρόνου τῆς νηστείας, ὀδηγοῦντα οὖν πρὸς κάθαρσιν τὴν διψῶσαν τὰ ὕψηλὰ ἀνθρωπίνην ψυχὴν καὶ πρὸς ἀνύψωσιν ἐκ τοῦ γεδῶους καὶ ταπεινοῦ.

Χαρακτηριστικώτατα ὁμιλεῖ προοιμιαζόμενος ὁ μεταφράστης: «Ἀπὸ τῆς θείας χάριτος καὶ ἐνώσεως μετὰ τοῦ Θεοῦ προσέρχονται τὰ ἄσματα ταῦτα, ἀπὸ ἱερῶν τῶ ὄντι τόπων. Ἦδη οἱ παλαιοὶ ἐπίστευον, ὅτι ἐν τοῖς ποιήμασι ἐνφύκει μυστηριώδεις τι, Θεότης τις, θεία τις δύναμις καὶ ὁ ποιητὴς ἔθεωρεῖτο τὸ ὄργανον τῆς θείας ταύτης δυνάμεως «κάλαμος γραμματέως δξυγράφου» (Ψαλμ. 44,2). Ἀπὸ θαθέων τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας εὐρίσκουσιν οἱ ἕμνοι οὔτοι τὴν ἀρχικὴν των ἐμπνευσιν Καὶ ἀκριβῶς, ἐπειδὴ οὔτοι εἶναι ἀποκαλύψεις, χάρις Θεοῦ, διαίσθησις, ἐνόρασις ἀγίων καὶ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἡνωμένων ἀνδρῶν, διὰ τοῦτο εἶναι τόσῳ ὕψηλοι εἰς ἐμπνεύσεις συναρπαζούσας ψυχάς, ὑπὸ ἱεροῦ τῶ ὄντι πυρὸς διαφλεγόμενοι. Ἐκ θαθέων προσέρχονται οἱ ἕμνοι οὔτοι καὶ εἰς τὰ βάθη τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐπιζητοῦσι νὰ εἰσχωρήσωσιν, ἵνα ἀνοψώσωσι ταύτην, ἵνα ἀπαπνευματίσωσι ταύτην. Ἡ προτέρα μας νεκρὰ γνῶσις ἐγένετο ἤδη ἀκράδαντος πεποίθησις... Δὲν εἴμεθα

πλέον οἱ αὐτοὶ ἄνθρωποι... ἔβενον τι παρὸν μᾶς πιέζει, μᾶς συναρπάζει, μᾶς συνέχει ἐν ἐνὶ λόγῳ μᾶς διακατέχει. Οἱ ὕμνοι οὗτοι ἀκτινοβολοῦσι φῶς «ἐν αὐχμωρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσῃ καὶ φωσφόρος ἀνατείλῃ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν» Β'. Πητρ. 1, 19).

Πρὸς τῇ ἀνωτέρω εἰσαγωγῇ προτίθεται τῶν κειμένων καὶ περιεκτικῇ ἐπίσης πλὴν ἕμως ἐν τῇ βραχυλογίᾳ καὶ ἀκριβολογίᾳ τῆς λίαν χρησιμωτάτῃ καὶ πρὸς κατατοπισμὸν τοῦ μὴ ἀνήκοντος εἰς τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν ἀναγνώστου τοῦ βιβλίου ἀπαραίτητος ἀνάλυσις τῶν κατὰ τὰς ἡμετέρας ἀκολουθίας καὶ δὴ τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου. Αὕτη ἐγγράφη παρὰ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Α. Baumstark. Λίαν ἐπιτυχῶς καὶ μετ' ἀκριβείας παρατίθενται ἐν αὐτῇ καὶ σχετικαὶ πληροφορίαι περὶ τοῦ Τριφιδίου.

Ἡ μετάφρασις ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκδόσεως τοῦ 1879: «Τριφίδιον κατανυκτικὸν περιέχον ἅπασαν τὴν ἀνήκουσαν αὐτῷ ἀκολουθίαν τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς. Ἐκδοσις πρώτη».

Ἐν τέλει εὐρίσκει ὁ ἀναγνώστης πίνακα τῶν ἁγίων ἀσκητῶν, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Σαββάτου πρὸ τῆς Κυριακῆς τῆς Τυρινῆς μετὰ παραπομπῶν εἰς διαφόρους συλλογὰς βίου καὶ ἔργων ἁγίων καὶ δὴ εἰς «Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e Codice Sirmondiano nunc Berolinensi adiectis synaxariis selectis. Opera et studio Hippolyti Delehaye. Bruxellis 1902». Ἐπίσης προστίθεται κατάλογος τῶν Ὑμνογράφων μετὰ συντόμου βιογραφίας καὶ πληροφοριῶν ἐπὶ τοῦ ποιητικοῦ ἔργου ἐκάστου ἐξ αὐτῶν.

Λίαν εὐχαρίστως ἠκούσαμεν τὴν πληροφориαν περὶ τῆς εὐρυτάτης διαδόσεως τοῦ βιβλίου τούτου, τοῦ ὁποῦο ἡ πρώτη αὕτη ἐκδοσις ἐντὸς ὀλίγου ἐξαντλεῖται. Ἰδιαιτέρως δὲ χαίρομεν, διότι αὐτῷ θὰ ἐνισχυθῇ ὁ φιλόπονος μεταφραστὴς εἰς τὴν ὡραίαν προσπάθειάν του, ὅπως γνωρίσῃ διὰ τῶν λίαν ἐπιτυχῶν μεταφράσεών του καὶ δὴ ἐκ τῶν πρωτοτύπων κειμένων εἰς τοὺς ὁμιλοῦντας τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν καὶ μὴ δυναμένων νὰ ἐγνοῶσι τὰ πρωτότυπα τοὺς τόσῳ ὑψηλοὺς εἰς ἐννοίας καὶ πλοῦτον ἰδεῶν ὕμνολογικοὺς θησαυροὺς τῆς κατὰ Ἀνατολὰς Ἐκκλησίας.

Ἰπάρχει δὲ καὶ τοιαύτη ἀνάγκη, διότι ὁ Προτεσταντισμὸς ἀποχρωσθεὶς πέραν τοῦ δέοντος ἐκ τῶν λειτουργικῶν καὶ ἄλλων λειτουργικῶν ἐξωτερικότητων, αἵτινες τόσῳ διδάσκουσι καὶ ζωपुरοῦσι τὴν ὀρθοπροσευτικὴν ψυχὴν πάντοτε κάλλιον ἢ νεκρὰ καὶ ἀνιαρὰ ἀπὸ τοῦ ἄμωδου θεωρολογίᾳ, ἐπιζητεῖ σήμερον εἶπερ ποτὲ καὶ ἄλλοτε νὰ γνωρίσῃ ἀμεσώτερον τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν, ὡς τοῦτο διαπιστοῖ τις πολλαχῶς.

Θὰ ἠῤῥαχτό τις νὰ ἐπεξετείνετο ἡ μεταφραστικὴ αὕτη ἐργασία καὶ εἰς τὰ ἄλλα λειτουργικὰ καὶ ὕμνολογικὰ βιβλία μας, διότι: σὺν τοῖς ἄλλοις θὰ κατορθοῦτο νὰ τεθῶσιν ὁλοσχερῶς κατὰ μέρος αἱ μεταφράσεις τοῦ ἄλλοτε ἐν Βερολίνῳ αἰοῦ. Ῥώσου Πρωθιερέως Α1 ν. Maltiew, ἀναπτύξαντος τεραστίαν ἀξίαν πολλοῦ ἐπαίνου μεταφραστικὴν ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου ὁρασιν. Ἄτυχῶς γενόμεναι αἱ μεταφράσεις του ἐκ τοῦ

ῥωσικοῦ καὶ εἰς γλωσσικὸν ὕφος οὐχὶ βέρον καὶ μὴ ἀναγινώσκόμενον ἤδη εὐχαρίστως, δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τυγχάνουσαι πολλῆς προσοχῆς. Οὐχὶ εὐχάριστον ἐπίσης εἶναι ὅτι ἐν τῇ Bibliothek der Kirchenväter δὲν παρεχωρήθησαν αἱ θεταὶ καὶ ἱεραὶ Λειτουργίαι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τοῦ ἁγίου καὶ μεγάλου Βασιλείου περιελήφθησαν ἄχρι τοῦδε ἐν τῇ νεωτέρᾳ τοῦλάχιστον ἐκδόσει.

Die Aethiopische Anaphora des Heiligen Basilius, nach vier Handschriften herausgegeben, übersetzt und mit Bemerkungen versehen von D. Dr. Sebastian Euringer. 1934.

Ἐν τῷ ὕπ' ἀριθμὸν 98 π. ἔ. τεύχει τοῦ περιοδικοῦ «Orientalia Christiana» παρατίθεται ἐν πρωτοτύπῳ ἡ αἰθιοπικὴ Ἀναφορά τοῦ ἁγίου Βασιλείου ἐπὶ τῇ βάσει τεσσάρων χειρογράφων, περὶ τῶν ὁποίων ὡς καὶ περὶ τῶν διαφορῶν ἄλλων κειμένων, ἅτινα ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν, προλογικῶς καὶ προεισαγωγικῶς ποιεῖται ὁ λ. ἐκδότης τὰς δεούσας παρατηρήσεις.

Παρὰ τὸ πρωτότυπον κείμενον καὶ παραλλήλως ἐπὶ τῆς ἀντιστοιχοῦ οὐκίδος δημοσιεύεται γερμανικὴ μετάφρασις. Τὸ ἐπιμελημένον τῆς ἐκδόσεως μαρτυροῦσι πρὸς τοὺς ἄλλοις αἱ παρὰ πόδας τοῦ κειμένου καὶ τῆς μεταφράσεως παρατιθέμεναι παραλλαγαι, ἔτεραι γραφαὶ τοῦ παραδεχθέντος κειμένου κ.λ.π. Πολυτιμότεται καὶ λίαν διαφωτιστικαὶ εἶναι αἱ ἐκτενέσταται παρατηρήσεις τοῦ λ. ἐκδότου, αἱ μετὰ τὴν παράθεσιν τοῦ κειμένου καὶ τῆς μεταφράσεως παρεχόμεναι.

Περὶ τῆς Αἰθιοπικῆς ταύτης Ἀναφορᾶς, τῆς καὶ ὡς «Canon generalis Aethiopicus» ἀναφερομένης (εἰς τὴν ἀναφορὰν ἢ Προσφορὰν τῆς ἡμετέρας θείας λειτουργίας ἀντιστοιχεῖ, ὡς γνωστὸν, ἡ praefatio καὶ ὁ canon τῆς λατινικῆς Missa) ματαίως ἀνεζητήσαμεν τὸν δέοντα λόγον ἐν ταῖς κυριωτέραις χριστιανικαῖς Γραμματολογίαις, πλὴν ἕως διαφωτιστικώταται πληροφορίαι περιέχονται ἐν «Liturgiarum orientalium Collectio, opera et studio Eusebii Renaudotti Parisini, ed secunda Correctior Francofurti ad Moenum. 1847» καὶ ἐν σελ. 154 κ. ἔ.

Ἡσθάνθημεν τὴν ἔλλειψιν τῆς ἐκ μέρους τοῦ λ. ἐκδότου μὴ παραθέσεως ἐν ταῖς προεισαγωγικαῖς παρατηρήσεσιν τοῦ σχετικῶν περὶ προελεύσεως τῆς Ἀναφορᾶς καὶ ἰσως ἄλλων τιῶν ἀπαραιτήτων ἱστορικῶν εἰδήσεων καὶ πληροφοριῶν. Καλὸν θὰ ἦτο, ἐὰν ἐδίδετο ἀφορμὴ νὰ μνημονεῦθῃ προεισαγωγικῶς ἡ ἐργασία τοῦ κ. F. J. Morcau «Les anaphores des liturgies de s. Jean Chrysostome et de s. Basile» Paris. 1927, ἐνθα, ὡς ἐκ τινος παραπομπῆς ἐν τῷ Lexikon für Theologie u. Kirche B. I. Sp. 387 δύνανται νὰ ἐξαχθῇ, γίνεται λόγος καὶ περὶ τῆς Αἰθιοπικῆς Ἀναφορᾶς. Ἀτυχῶς δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἔχωμεν ἀνὰ χεῖρας τὴν μελέτην ταύτην.

S. Bardy: En lisant les Pères. La pensée et la vie chrétiennes aux premiers siècles. Nouvelle édition revue et augmentée. Paris Bloud et day. 1933 m. 278, 8° Fr. 12.

Παρὰ τὸν λαϊκὸν τοῦ χαρακτήρα καὶ διὰ τοῦτον μάλιστα λίαν ἀξιόλογον εἶναι καὶ τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ ἐν Ἀλλῃ εὐφήμως γνωστοῦ διὰ τὰς μελέτας του ἐπὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας κ. Bardy. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἐν τῇ ὁποίῳ ὁ σ. ζητεῖ νὰ ἀναπαραστήσῃ τὸν χριστιανικὸν βίον καὶ τὴν χριστιανικὴν σκέψιν τῶν πρώτων αἰώνων ἐξ αὐτῶν τῶν πηγῶν, τῶν πατερικῶν δηλαδὴ συγγραμμάτων μετὰ τινος μάλιστα ἀπολογητικῆς καὶ χαρακτήρος λίαν ἐπιτυχῶς καλεῖ ὁ σ. ἐν τῇ πρώτῃ σελίδι τοῦ προλόγου του οὐχὶ «un livre de science», ἀλλ' «un livre de reconnaissance et de tendresse». Καὶ πράγματι εἶναι τοιοῦτον.

Ὁ κ. Bardy ἀναστραφεὶς μετὰ τῶν Πατερικῶν ἔργων καὶ ἐντροπῶν ἐν τῇ σπουδῇ αὐτῶν κατενόησε πόσας ὠφελείας πάροχος γίνεται ἡ μελέτη τῶν σοφῶν ἔργων των καὶ ζητεῖ πάντοτε διὰ τῶν μελετῶν του νὰ κινήσῃ, νὰ ἐμπνεύσῃ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὰ πατερικὰ συγγράμματα. Πράττει ἐκεῖνο, ὅπερ παρ' ἡμῖν ὁ κ. Μπαλάνος, ὅστις ἐκ τῶν πατρολογικῶν μελετῶν του ἀγαπήσας τοὺς Πατέρας καὶ ἐνθουσιασθεὶς αὐτοὺς ζητεῖ ἐκάστοτε διδομένης εὐκαιρίας, ἀπὸ τῆς ἕδρας του δὲ πάντοτε, νὰ ἐνθουσιάζῃ καὶ νὰ παρακινήσῃ κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς θεολόγους πρὸς ἀνάγνωσιν, σπουδὴν καὶ ἐκμετάλλευσιν τῶν πατερικῶν μας θησαυρῶν. Ἐνθυμούμεθα σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν ὥραιαν ἐπιλογοικακὴν προσομιλίαν κατὰ τὸν λόγον ἐπὶ τῇ ἐορτῇ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν τοῦ ἔτους 1926.

Ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες θεολόγοι, κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ ἔχομεν ἐπιβεβλημένον καθήκον νὰ ἀσχολώμεθα, νὰ ἐγκύπτωμεν εἰς τὴν μελέτην τῶν πατερικῶν ἔργων οὐχὶ μόνον διὰ τὴν πολλὴν τῆ ὄντι πρὸς ἀδιάκοπον ἐξυψώσιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἠθικοῦ μας φρονήματος ὠφέλειαν καὶ πρὸς πολλαπλὴν ἐκμετάλλευσιν διὰ τὴν ἐπιωφελεστέραν πρὸς τὸ καλὸν τοῦ λαοῦ μας καὶ τῆς νεολαίας μας διεξαγωγὴν τοῦ κηρυκτικοῦ καὶ διδασκαλικοῦ ἔργου μας, ἀλλὰ καὶ ἐκ καθήκοντος ἀπέναντι τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ τοῦ ἔθνους. Πόσον θλιβόμεθα, ὅταν βλέποντες τοὺς διαμαρτυρομένους νὰ ἔχωσι τὴν οἰκείωσιν πρὸς τὰ ἔργα τοῦ Λουθέρου καὶ τῶν ἄλλων μεταρρυθμιστῶν, ἐνθυμούμεθα, ὅτι ἡμεῖς εἰς προγενεστέραν ἐποχὴν προσεπαθοῦμεν νὰ γνωρίζωμεν μόνον ἐξωτερικὰ τινα στοιχεῖα περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τῶν πατέρων μὴ ζητοῦντες νὰ ἔλθωμεν εἰς σχέσιν πρὸς τὰ σοφὰ συγγράμματά των. Καὶ πόσον πλέον λυπούμεθα, ὅταν δεδομένης εὐκαιρίας, ἵνα διαφυλλίσωμεν μελέτας ξένων ἐπὶ πατρολογικῶν θεμάτων οὐχὶ σπανίως συναντῶμεν τόσας παρανοήσεις, αἵτινας μάλιστα δυστυχῶς γίνονται ἐπίσης, οὐχὶ δὲ σπανίως, κληρονομικὸν κακόν.

Ὁ σ. ἐν τῷ ἔργῳ του τοῦτω, ἐν τῇ ὁποίῳ ποιεῖται εὐρυτάτην χρῆσιν παραθέσεως πατερικῶν χωρίων, περὶ τῶν ὁποίων παραθέτει ἐν τέλει πίννακα παραπομπῶν, ἀτυχῶς ὅμως χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ ἐκ ποίας ἐκδόσεως, παρέχει μετὰ τῶν ὁρισμένων πάντοτε καθολικῶν ἀπόψεων εἰκόνα τοῦ βίου τῆς πρώτης χριστιανικῆς ἐποχῆς. Ἐκτίθενται ἐν ἐπιτά

κεφαλαίους λειτουργικὴ καὶ λατρευτικὴ ζωὴ, Θεολογικὴ ἐπιστήμη καὶ πρακτικὸς βίος. Ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν μοὶ προῦξήνησεν ἡ ἀφθονωτάτη χρῆσις κατὰ προτίμησιν ἑλληνικῶν χωρίων.

Ὅχι δλίγην ὠφέλειαν θὰ παρῆχεν ἡ ἀνάγνωσις τοῦ βιβλίου τούτου, ὅπερ ἀφήσῃ τὴν φωνὴν του νουθετοῦν, ὅπως ἀγαπήσωμεν τοὺς πατέρας, οἵτινες καὶ ἀγαπῶνται, ἀναγινωσκόμενοι.

I. Δ. Φ.

Zeitschrift für systematische Theologie, herausgegeben in Verbindung mit P. Althaus, A. Köberle u. G. Wehrung von C. Stange, Gütersloh. 3. Vierteljahrsheft. 1935.

Τὸ τευχὸς τοῦτο περιέχει τὰς μελέτας τῶν κ. κ. C. Stange: Φυσικὴ Θεολογία (Πρὸς τὴν κρίσιν τῆς Διαλεκτικῆς Θεολογίας), V. Grüner: Ἡ ἔννοια τῆς ὑπάρξεως καὶ ἡ χάρις, R. Bring: Πίστις καὶ ἔργα.

Ἡ πρώτη τῶν μελετῶν τούτων ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα. Ὁ μελετητὴς ὑπεισέρχεται εἰς τὸ σπουδαιότατον πρόβλημα περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς φυσικῆς Θεολογίας παρὰ τῷ Προτεσταντισμῷ, ὡς τοῦτο ἀνακύπτει ἐκ τῆς ζωηρᾶς διαφωνίας τῶν κ. κ. K. Barth (ἤδη ἐν Βασιλείᾳ) καὶ E. Brunner (Ζυρίχη). Ὡς γνωστὸν ἔ E. Brunner ἐξέδοτο κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος τὸ εὐρύτατα κυκλοφορήσαν ἔργον του Φύσις καὶ χάρις. Συζήτησις μετὰ τοῦ K. Barth, ἐν τῷ ὁποίῳ διαπραγματεύεται τὸ ἀνωτέρω πρόβλημα. Ὁ K. Barth ἀποκρούει, ὡς γνωστὸν, ἕκαστον εἶδος φυσικῆς Θεολογίας, ὁ κ. E. Brunner ἐπιζητεῖ νὰ ἐκθέσῃ ἔννοιαν καὶ σημασίαν τῆς φυσικῆς Θεολογίας.

Ὁ κ. Stange παρατηρῶν, ὅτι τὸ πρόβλημα δὲν ἀποτελεῖ λεπτομερειακὸν ζήτημα τῆς Δογματικῆς, ἀλλ' ἐγείρει ἀξίωσιν ἐπὶ ὅλου τοῦ δογματικοῦ περιεχομένου, ἐφ' ὅσον πρόκειται οὐχὶ περὶ μεμονωμένης διδασκαλίας, ἀλλὰ περὶ κανόνος αὐτῆς τῆς συνόλου δογματικῆς σκέψεως προβαίνει εἰς τὴν ἐξετάσιν τῶν προκυπτόντων ζητημάτων, λαμβάνων θέσιν ἀπέναντι αὐτῶν. Ἦτοι ἐξετάζονται: Ἡ ὁμοίωσις πρὸς τὸν Θεόν, Ἡ ἐκ τῆς Δημιουργίας γνῶσις τοῦ Θεοῦ, Ἡ ἱστορικὴ ἀποκάλυψις, Ἡ οἰκειώσις τῆς Ἀποκαλύψεως τῆς Θρησκείας. Ὁ σ., δυνάταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἐπιχειρεῖ κριτικὴν ἀνάλυσιν τῶν θέσεων τοῦ κ. E. Brunner καὶ προσπαθεῖ νὰ τέμνῃ μέσῃ ὁδῶν ἐπὶ τῇ δάσει τῆς ἱστορικῆς Θεολογίας τοῦ Λουθηρανισμοῦ.

I. Δ. Φ.

H. G. Opitz: Untersuchungen zur Überlieferung der Schriften des Athanasius (Arbeiten zur Kirchengeschichte, hrg. von E. Hirsch und H. Lietzmann: 23). Verlag von Walter de Gruyter and Co. Berlin u. Leipzig. 1935. S. 216 RM. 12, Geb. RM. 13, 50.

Ἡ προκειμένη ἐργασία, ἀφιερουμένη παρὰ τοῦ συγγραφέως εἰς τὸν διδάσκαλόν του κ. H. Lietzmann ἐπὶ τῇ 60ῃ ἐπετείῳ τῶν γενεθλίων του, παρέχει τὰ ἀποτελέσματα καὶ συμπεράσματα τῶν μελετῶν του ἐπὶ τῆς ἐξετάσεως τῶν διαφορῶν κωδίκων καὶ χειρογράφων διὰ τὴν ἀρ-

ξαμένην ἤδη (Ἔρα «Θεολογία»: Τεύχ. ΜΗ', 1934) ἔκδοσιν τῶν ἔργων τοῦ πατρὸς τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν ἁγίου Ἀθανασίου ὑπὸ τῆς Βερολιναίας Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν.

Ὁ κ. Opitz συγκεντροῖ τὰ πορίσματα τοῦ ταῦτα τῶν ἐπὶ μακρὸν χρόνον διαρκεσασῶν ἐπὶ τῶν Ἀθανασιανῶν ἔργων σπουδῶν του εἰς δύο κεφαλαιώδη τμήματα: Ἐν τῇ πρώτῃ τούτων περιέχονται τὰ συμπεράσματα τοῦ ἐπὶ τῶν διαφόρων συλλογῶν, ἐν αἷς καὶ ἡ τοῦ Ν. Δοξαπατρῆ καὶ τῶν ἐκ ταύτης προελθουσῶν, παρέχοντα δὲ σὺν τοῖς ἄλλοις πληροφορίαι περὶ πιθανῶς ἀπολεσθέντων χειρογράφων. Ἐν τῇ δευτέρῃ μῆρει περιλαμβάνονται τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐξετάσεως τῶν διαφόρων χειρογράφων, ὡς καὶ τὸ ἱστορικὸν τῶν διαφόρων συλλογῶν, μὴ διαφεύγοντος τὴν ἐξέτασιν καὶ τοῦ περὶ τῆς γνώσεως τῶν γραφῶν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου παρὰ τῆ Σευήρφ Ἀντιοχείας ζητήματος.

Ἐπίσης ἐν δυσὶ προσαρτήμασιν ἐξετάζεται τοῦτο μὲν ὁ περὶ πίστεως τύπος κατὰ τῶν θεοπασχιστῶν, ὅστις καὶ ἤδη τὸ πρῶτον δημοσιεύεται ἐν τῇ τεύχει. (σελ. 211—2) ἐκ τοῦ Cod. Ambros. D. 51 (235) f 221a—222b, τοῦτο δὲ αἱ μαρτυρίαι τοῦ ἁγίου Φωτίου περὶ τῆς παραδόσεως τῶν ἔργων τοῦ μ. Ἀθανασίου. Ὡς γνωστόν, ὁ ἱερὸς Φώτιος παρέχει ἀρκετὰς καὶ ἀκριβεῖς πληροφορίας περὶ τῶν εἰς αὐτὸν γνωστῶν Ἀθανασιανῶν γραφῶν. Παρὰ τὴν παράθεσιν τῶν κωδικῶν τοῦ Μυριοβίβλου 3?, 139 καὶ 140, ἐν τοῖς ἐποίσις ὁ λόγος περὶ τῶν ἔργων τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου καὶ ἐν οἷς δὲν ἐξαντλοῦνται αἱ πληροφορίες τοῦ μεγάλου Φωτίου, ἐξετάζεται καὶ δημοσιεύεται ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς: «Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν ἴδιον ἀδελφὸν Ταράσιον περὶ τῶν λόγων τοῦ ἐν ἁγίοις μεγάλου Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας».

Τὴν σπουδαιότητα τῆς ἐργασίας ταύτης μαρτυρεῖ καὶ ἡ τὸ πρῶτον ἤδη παρεχομένη ἀνακοίνωσις τῶν 80 ἄχρι τοῦδε γνωστῶν Ἀθανασιανῶν χειρογράφων. Συγχρόνως ἐκ τῶν παρὰ τοῖς διαφόροις ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσιν ἀπαντῶντων ἀπροσπασμάτων ἐκ τῶν ἔργων τοῦ μεγάλου τῆς Ἀλεξανδρείας Πατριάρχου καταβάλλεται ἡ προσπάθεια, ὅπως τὰ διάφορα χειρογραφα διαταχθῶσι καθ' ὠριμίνας ἱστορικῶς ἀπόψεις ἐπὶ τῇ θάσει τῶν παρεχομένων παρὰ τῶν διαφόρων συγγραφέων πληροφοριῶν. Τοιοῦτοτρόπως καθίσταται δυνατόν, νὰ ἐξαχθῶσι νέα συμπεράσματα, οὐχὶ μόνον ἐπὶ τῆς κριτικῆς παραδόσεως τῶν ἔργων τοῦ μεγάλου πατρὸς ἀλλὰ καὶ γενικώτερον ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ τετάρτου μέχρι καὶ τοῦ ἔκτου αἰῶνος. I. A. O.

Fr. Torrn: Die Psychologie der Pseudonymität im Hinblick auf die Literatur des Urchristentums. C. Bertelsmann, Gütersloh, 1932, S. 55, RM. 1,50.

Ἡ μικρὰ αὕτη πρωτότυπος δὲ μελέτη διαπραγματεύεται σπουδαιότατον θέμα, περὶ τοῦ ὁποῦ ἄχρι τοῦδε παρέργως πῶς καὶ κυρίως ἐν ταῖς ἐκτενεστέραις Πατρολογίαις καὶ χριστιανικαῖς γραμματολογίαις ἐγένετο λόγος, πληροὶ δὲ ἀναμφιβόλως σπουδαιότατον κενόν.

Ὁ σ. υποβάλλει εἰς βραχίτην ἔρευναν τὴν ἐν τῇ χριστιανικῇ ἀρχαιότητι ψευδωνυμογραφίαν καὶ ἐξετάζει τὸσφ τὰς μεθόδους τῶν ὑπὸ ψευδώνυμα γραφόντων ὄσφ καὶ τοὺς ψυχολογικοὺς πρὸς τοῦτο λόγους. Ἐπιζητεῖ κυρίως νὰ ἀποσαφηνίσῃ ἕνεκα τίνος κυρίως λόγου ἐγένετο ἐν τῇ ἀρχαιότητι χρῆσις τῆς ψευδωνυμογραφίας καὶ πῶς συνεβιβάζετο αὕτη θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς.

Ὁ σ. ἔχει κυρίως ὑπ' ὄψιν του τὴν ψευδεπίγραφον φιλολογίαν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, πλὴν ὅμως στηρίζει τὰς ἐρεῦνας του καὶ ἐπὶ τῆς ἐξετάσεως τῆν ψευδωνυμογραφίας ἐν τῇ ἀρχαίῳ ἑλληνικῇ καὶ ῥωματικῇ κόσμῳ καὶ τῇ Ἰουδαϊσμῷ.

Ἀναμφιδόλως ἡ μικρὰ αὕτη ἐργασία δὲν λύει τὰ τὸσφ πολλὰ ζητήματα τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν ψευδωνυμίαν ἐν τῇ ἀρχαίῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ ὀηλόγῳ τῆς πολλῆς μονομερείας, καθ' ἣν ἐξετάζεται τὸ θέμα. Παρέχει πλείστας ὄσας ἀφορμὰς πρὸς περαιτέρω ἔρευναν διαφόρων περιπτώσεων. Δεπτομερῶς ἐκρίθη τὸ βιβλίον τοῦτο ὑπὸ τοῦ κ. Α. Meyer ἐν τῇ θεολογικῇ φιλολογικῇ ἐφημερίδι τοῦ ἔτους 1933 ἐν τῇ ὑπ' ἀριθμ. 20 τεύχει.

Ἐν Τυβίγγῃ

Δ. Ι. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ

Π. Fecioru, Ὁ βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ (μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς χριστ. φιλολογίας), Βουκουρέστιον 1935, 8ον σ. 208.

Ὁ σ. τῆς ἀξιολόγου μελέτης ταύτης πραγματεύεται περὶ τοῦ βίου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ πρῶτον μὲν ἐξετάζει τὰς πηγὰς, ἦτοι τοὺς βίους καὶ τὰ συναξάρια (σελ. 3-111), εἶτα δέ, ἐπὶ τῇ βάσει τούτων, ἐκθέτει τὸν βίον τοῦ Δαμασκηνοῦ (σ. 115-178), οὗτινος τὴν γέννησιν θέτει κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6' ἡμίσεος τοῦ 5' αἰῶνος καὶ τὸν θάνατον τὸ 749. Ἐπακολουθεῖ ἑλληνιστὶ περίληψις τοῦ ἔργου (σ. 179-183) καὶ εἶτα παρατίθεται πλουσία βιβλιογραφία, ἀναγραφομένων καὶ πάντων τῶν ἑλληνιστὶ περὶ Δαμασκηνοῦ γραφέντων ἔργων.

Μ.